

# ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

---

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13<sup>ΗΣ</sup> ΜΑΡΤΙΟΥ 1984

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ

---

## ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ 100<sup>ΗΣ</sup> ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν συμμετέχει ἀπόψε στὸν πανελλήνιο εορτασμὸ γιὰ τὰ ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ μεγάλου ποιητῆ Ἀγγέλου Σικελιανοῦ, ποὺ γεννήθηκε στὶς 13 Μαρτίου 1884 στὴ Λευκάδα. Ὁ Ἀγγελος Σικελιανὸς ὑπῆρξε μιὰ ξεχωριστὴ ποιητικὴ φυσιογνωμία ποὺ λάμπρυνε τὸ ποιητικὸ στερέωμα τῆς νεότερης Ἑλλάδας καὶ ἔχει καταλάβει μιὰ περίβλεπτη θέση στὸ πλευρὸ τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ Παλαμᾶ. Ποιητὴς αἰσιόδοξος καὶ μεγαλόστομος ἀντλοῦσε τὴν ἔμπνευσή του ἀπὸ τὴν ἀγάπη τῆς ἐλληνικῆς φύσης καὶ ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας καὶ μυθολογίας, ὁραματιζόταν τὴ συναδέλφωση τῶν ἀνθρώπων στὰ πλαίσια τῆς δελφικῆς ἰδέας καὶ ἀγωνιζόταν γιὰ μιὰ πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς ἀνθρωπότητας, γιὰ μιὰ πνευματικὴ Ἀμφικτυονία.

Ἡ ὅλη του πνευματικὴ πορεία ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν πίστη του στὴν ἀποστολὴ τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ τὴν προσήλωσή του στὴν ἐλληνικὴ παράδοση, τὴν ὁποία ὁμως μπόρεσε νὰ ἀνανεώσει καὶ νὰ διευρύνει κατὰ τρόπο ὥστε τελικὰ ἡ ποίησή του νὰ ἀπευθύνεται γενικὰ στὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ στοχεύει στὴν ἐξύψωση τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου ὅλων τῶν λαῶν.

Μιὰ πτυχὴ τῆς πνευματικῆς αὐτῆς πορείας τοῦ Σικελιανοῦ, καὶ εἰδικότερα τὴ στροφὴ του πρὸς ἓνα ἔντονο χριστιανικὸ συναίσθημα καὶ στὶς παραδόσεις τῆς ὀρθόδοξίας, θὰ μᾶς παρουσιάσει ὁ ἐκλεκτὸς συνάδελφος κ. Παντελῆς Πρεβελάκης, βάσει

τοῦ ἀνεκδότου ἀγιορείτικου ἡμερολογίου τοῦ Σικελιανοῦ. Ὁ κ. Πρεβελάκης, κορυφαῖος ποιητής, πεζογράφος καὶ ἱστορικὸς τῆς τέχνης, γνωστότατος ὄχι μόνο στὴ χώρα μας ἀλλὰ καὶ στὸ ἐξωτερικό, ἔχει προσφέρει στὰ νεοελληνικὰ Γράμματα ἓνα πλούσιο λογοτεχνικὸ καὶ κριτικὸ ἔργο, γεμάτο Ἑλλάδα καὶ Κρήτη.

Οἱ ἀναγνώστες τῶν βιβλίων του καὶ οἱ ἀκροατὲς τῶν ὁμιλιῶν του ἔχουν ἐκτιμήσει καὶ θαυμάσει τὴν ὑψηλὴν στάθμην τῆς σκέψης του, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐγένεια καὶ τὴ δύναμιν τοῦ λόγου του. Ἡ περσινὴ ὁμιλία ποὺ ἔδωσε ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας γιὰ τὸν Καζαντζάκη ἄφησε βαθιὲς καὶ ἀνεξάλειπτες ἐντυπώσεις.

Ὁ κ. Πρεβελάκης συνδεόταν μὲ μιὰ μακρόχρονη καὶ στενὴ φιλία μὲ τὸ Σικελιανό, τὸν ὁποῖο εἶχε γνωρίσει καὶ μελετήσει ὄχι μόνο ὡς ποιητὴ καὶ στοχαστή, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄνθρωπο. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θὰ ἀκούσουμε μὲ ζωνηρὸ ἐνδιαφέρον τὴν ἀποψινὴν τοῦ ὁμιλία, ποὺ θὰ μᾶς ἀποκαλύψει μιὰ ἄγνωστη στοὺς πολλοὺς σελίδα τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ζωῆς τοῦ Σικελιανοῦ. Τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν ὁμιλία του αὐτὴ καὶ τὸν παρακαλῶ νὰ λάβει τὸ λόγο.

## ΤΟ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΤΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ (ΕΝΑ ΠΡΟΤΥΠΟ ΑΥΤΟΠΑΙΔΕΙΑΣ)

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΠΑΝΤΕΛΗ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ

*Κύριε Πρόεδρε,*

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν ἑκτακτὴ συνεδρία τῆς 7ης Ἀπριλίου 1981, ἐτέλεσε φιλολογικὸ μνημόσυνο τοῦ Ἀγγελοῦ Σικελιανοῦ γιὰ τὰ τριάντα χρόνια ἀπὸ τὴν τελευτὴ του. Εἶχα τότε τὴν τιμὴ νὰ ἐκφωνήσω, κατ' ἐντολὴ τῆς Συγκλήτου, τὸν ἐπιμνημόσυνο λόγο καὶ νὰ παρουσιάσω τὸ νεανικὸ ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ «Ὁ Ἀλαφροῖσκιωτος» ὡς τὸν πυρῆνα τοῦ συνόλου τῆς δημιουργίας του καὶ ὡς ἀψευδῆ μαρτυρία περὶ τοῦ προσώπου του. Πράγματι, μὲ τὸ ποίημα ἐκεῖνο ὁ Σικελιανὸς ἀξιώθηκε νὰ ἐκφράσει τὶς πρῶτες ἐμπειρίες του τόσο ἀπὸ τὴ φύσιν καὶ τὴν ἀρχαία κληρονομία τῆς χώρας μας ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ του στὸν ἀγνὸ βίον τοῦ Λευκαδίτικου λαοῦ.

### ΤΟ ΩΡΙΜΑΣΜΑ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ

Ὁ Σικελιανὸς εἶχε γράψει τὸν «Ἀλαφροῖσκιωτο» τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1907 καὶ τὸν δημοσίευσε στὰ 1909 μαζί μὲ τὶς «Ραψωδίες τοῦ Ἰόνιου». Στὴν πρώτη αὐτὴ ποι-

ητική δημιουργία του, ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἐμφανίζεται ὡς ξεχωριστὴ πηγὴ ἔμπνευσης, ἀλλὰ ὑποφαίνεται στὸ ἥθος τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ. Οἱ ἱστορικὲς περιστάσεις, καὶ συγκεκριμένως οἱ Βαλκανικοὶ Πόλεμοι τοῦ 1912 - 13, ἔκαμαν τὸ Σικελιανὸ νὰ διαβλέψει στὰ παραδομένα χριστιανικὰ σύμβολα τὰ κατάλληλα μέσα γιὰ νὰ ἐκφράσει τὰ πατριωτικὰ του συναισθήματα σὲ μιὰ σειρὰ ποιήματα μὲ τὸν τίτλο «Ἐπίνικοι». Ὁ ποιητὴς ἀγωνίστηκε ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ν' ἀποσαφηνίσει τὸ νόημα τῆς ἐνιαίας ἐλληνικῆς παράδοσης. «Τὸ πρόβλημα γιὰ μένα – γράφει ὁ ἴδιος – ἦταν τότε: Μὲ ποιὸ τρόπο καὶ ποιά μέσα θὰ ἐρχόμουν σὲ οὐσιώδη ἐπαφὴ καὶ γνωριμία μὲ τὴν παράδοση αὐτή;» Ἀκολούθησε, ὡς γνωστό, ὁ «Πρόλογος στὴ ζωή», ποὺ περιλαμβάνει τὶς «Συνειδήσεις» τῆς Γῆς μου, τῆς Φυλῆς μου, τῆς Γυναίκας, τῆς Πίστης καὶ τῆς Προσωπικῆς δημιουργίας. Στὴν τελευταία αὐτὴ «Συνειδήση», ὁ Σικελιανός, ἀναπολώντας τὴν πνευματικὴ πορεία του μετὰ τὸν «Ἀλαφροῖσκιωτο», ἀναρωτιέται:

Ποῦθε ν' ἀρχίσω, ποῦθε,  
νὰ σφυρηλατῶ τὴ γύραθέ μου ζωή;  
Ἀπὸ ποιοὺ Λόγο;  
Ἀπὸ τὸ Λόγο τάχα ποὺ ἦταν πρῶτος «ἐν ἀρχῇ»;  
Τί, ἄχ, δὲν εἶναι πιά ὁ καιρὸς  
ποὺ πρωτανάβρυσεν ἡ νιότη μου βαθιά μου  
τὸ πιὸ γλυκὸ τραγούδι ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἀθάνατης ἐφηβικῆς ψυχῆς!

Ἡ θέληση τοῦ Σικελιανοῦ, γύρω στὰ τριάντα τοῦ χρόνια, νὰ διευρύνει τὸν πνευματικὸ του ὀρίζοντα καὶ ν' ἀνακαινίσει τὴ ζωὴ του ἐκφράζεται ἐπίσης σὲ πολλὰ χωρία τοῦ «Προλόγου στὸ Λυρικὸ Βίο» καὶ σὲ ὀρισμένους στίχους τοῦ ποιήματος «Μήτηρ Θεοῦ». Ἀλλὰ ὁ πόθος του νὰ ἐκχριστιανίσει τὴν ψυχὴ του μαρτυρεῖται ἀμεσώτερα ἀπὸ ἓνα ἀνέκδοτο Ἡμερολόγιό του, ποὺ περιέχει παρατηρήσεις καὶ ἐντυπώσεις ἀπὸ τοὺς τρεῖς τελευταίους μῆνες τοῦ 1914 καὶ ποὺ σκοπεύω σήμερα νὰ σᾶς τὸ παρουσιάσω, μὲ τὴν ἔγκριση τῆς Συγκλήτου, ὡς μικρὴ συμβολὴ στὸν ἐορτασμὸ τῆς ἑκατοστῆς ἐπετείου ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Ποιητῆ.

#### ΤΟ «ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ»

Κανεῖς δὲν ἤξερε τὴν ὕπαρξη τοῦ Ἡμερολόγιου ποὺ θ' ἀποτελέσει τὸ θέμα τοῦ λόγου μου, οὔτε τὴν εἶχε φαντασθεῖ, ἐπειδὴ ὁ Σικελιανὸς δὲν συνήθιζε νὰ καταγράφει τὰ γεγονότα τοῦ βίου του, ἀρκούμενος μᾶλλον νὰ τὰ μετουσιώνει σὲ ποιήματα. Ὡστόσο, σὲ μιὰν Ἐκθεση συγγραμμάτων καὶ χειρογράφων τοῦ Νίκου Καζαντζάκη



πού παρουσιάστηκε στην Έθνική Βιβλιοθήκη, είδα κατά την ημέρα τῶν ἐγκαινίων, στὶς 18 Φεβρουαρίου 1983, ἓνα Σημειωματάριο τοῦ Σικελιανοῦ πού εἶχε ἄμεση σχέση μετὰ τὸ ὑλικὸ τῆς Ἑκθεσης, ἐπειδὴ περιελάμβανε ἐντυπώσεις τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸ προσκύνημα στὸ Ἅγιον Ὅρος πού εἶχε πραγματοποιήσει μαζί μετὰ τὸν Καζαντζάκη ἀπὸ τὶς 15 Νοεμβρίου ἕως τὶς 25 Δεκεμβρίου 1914. Δικαιολογημένο ἦταν τὸ ξάφνιασμα καὶ ἡ χαρὰ μου, ἐπειδὴ εἶχα βρεῖ καὶ μελετήσῃ τὸ ἀντίστοιχο Ἡμερολόγιο τοῦ Καζαντζάκη στὸ σπίτι του στὴν Antibes, εὐθὺς μετὰ τὸ θάνατό του.

Ζήτησα ἀμέσως καὶ ἔλαβα προθύμως ἀπὸ τὸ Διευθυντὴ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης ἓνα φωτοαντίγραφο τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Σικελιανοῦ. Πρόκειται γιὰ ἓνα Σημειωματάριο, σὲ τύπο ἀτζέντας, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ 272 χειρόγραφες σελίδες ἀριθμημένες ἀνὰ δύο. Πρόκειται – γιὰ νὰ τὸ παρουσιάσω ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό του – γιὰ ἓνα ἰδιόγραφο κείμενο πού μᾶς εἰσάγει στὰ μύχια τῆς ψυχῆς τοῦ Σικελιανοῦ καὶ στὸ ποιητικὸ ἐργαστήρι του.

Οἱ ἐγγραφές στὸ Ἡμερολόγιο ἀρχίζουν στὶς 7 Ὀκτωβρίου 1914, ἐνῶ τὸ ταξίδι γιὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος ἀρχίζει στὶς 15 Νοεμβρίου τοῦ ἴδιου ἔτους. Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Ἡμερολογίου περιέχει Σ η μ ε ι ὡ σ ε ι ς πού ἀναφέρονται στὸ Ἅγιον Ὅρος, ἐπομένως ἐπιτρέπεται νὰ ὀνομαστεῖ «Ἄγιορείτικο». Οἱ Σημειώσεις μπορεῖ νὰ διαβαστοῦν κατὰ δύο τρόπους. Ὁ καλύτερος βέβαια θὰ ἦταν νὰ διαβαστοῦν κατὰ τὴ χρονολογικὴ τάξη καὶ νὰ συνοδευθοῦν ἀπὸ σχόλια κάθε λογῆς (ἱστορικά, θεολογικά, φιλολογικά, αἰσθητικά). Ὅμως αὐτὸς ὁ τρόπος ἀπαιτεῖ νὰ ἔχῃς μπροστά σου τὸ κείμενο καθαρογραμμένο ἢ τυπωμένο. Ὁ δεύτερος τρόπος, προκειμένου γιὰ μιὰ ἀνακοίνωση ὅπως ἡ σημερινή, εἶναι νὰ ἐπισκοπήσῃς τὶς ἐγγραφές τοῦ Ἡμερολογίου καὶ νὰ συναγάγῃς μερικὰ συμπεράσματα γιὰ τὸν ψυχικὸ βίον καὶ τὴν ποιητικὴν τοῦ Σικελιανοῦ. Μιὰ σὲ βάθος ἀνάγνωση τοῦ Ἡμερολογίου θ' ἀποδείξει ὅτι ἐδῶ περιγράφεται ἡ πραγματοποίηση ἐνὸς π ρ ο γ ρ ά μ μ α τ ο ς α ὐ τ ο π α ι δ ε ί α ς. Ὁ ἴδιος ὁ Σικελιανὸς στὸν «Πρόλογο τοῦ Λυρικοῦ Βίου» δηλώνει: «Γιὰ νὰ ῥθω σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μετὰ τὴν παράδοση τῆς Ἑλλάδας, δὲν ἐβράδυνα νὰ ἰδῶ πῶς δὲν ἀπόμεινε ἄλλη μέθοδος γιὰ μένα ἀπὸ τὴ μέθοδο τῆς γνήσιας αὐτοδιδασχῆς».

#### ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

##### Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ. ΕΝΑΣ ΤΡΟΠΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

Γιὰ νὰ δείξω τὴ φυσιογνωμία τοῦ Ἡμερολογίου, θὰ διαβάσω τὶς πρῶτες σελίδες του σὰ νὰ τὶς εἶχα μπροστά μου, καὶ θὰ τὶς συνοδεύσω μετὰ μερικὰ σχόλια.

Ἡ πρώτη-πρώτη ἐγγραφὴ στὸ Ἡμερολόγιο ἔχει τὴ μορφή αἰνίγματος: *A | Σ. Seraphitus Seraphita*. Μιὰ μεταγενέστερη ἐγγραφὴ (7 σελίδες παρακάτω): *Seraphitus - Seraphita, Balzac* μᾶς δείχνει τὸ δρόμο



για να λύσουμε το αίνιγμα. Ὁ Μπαλζάκ εἶχε δημοσιεύσει στὰ 1835 ἓνα παράδοξο ἀφήγημα μὲ τὸν τίτλο «*Séraphita*», πὺν τὸ εἶχε ἀφιερώσει στὴ μουσολήπτη γυναίκα πὺν ἐμελλε νὰ νυμφευθεῖ στὰ 1880, τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του. Στὴν ἀφιέρωσή του δηλώνει ὅτι προσπάθησε «ν' ἀποσπάσει αὐτὸ τὸ βιβλίο ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ μυστικισμοῦ». Ὁ μυστικισμὸς πρέπει νὰ νοηθεῖ ἐδῶ ὡς μιὰ μέθοδος πὺν ὁδηγεῖ μὲ τρόπο μυστηριώδη στὴν ἔνωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεό. Πράγματι, ὁ δισυπόστατος ἥρωας τοῦ ἀφηγήματος τοῦ Μπαλζάκ, πότε μὲ τὴν ἀνδρική του καὶ πότε μὲ τὴν γυναικεία του μορφή, ὁδηγεῖ ἀντιστοίχως μιὰ κοπέλα κ' ἓνα νεαρὸ ἄντρα πρὸς τὸν ἐξαγνισμό καὶ τὴν ἠθικὴ τελείωση. Οἱ ιδέες πὺν ἐνσαρκώνει αὐτὸς ὁ ἀνδρόγυνος ἀποτελοῦν ἐκλαϊκευση τῶν θεωριῶν τοῦ Σουηδοῦ θεοσόφου καὶ ὁραματιστῆ Ἑμμανουέλ Σβέντεμποργκ, πὺν ἀναφέρεται ὀνομαστικῶς τόσο στὸ ἀφήγημα τοῦ Μπαλζάκ ὅσο καὶ στὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Σικελιανοῦ. Οἱ προκαταρκτικὲς αὐτὲς παρατηρήσεις θ' ἀποδειχθοῦν χρήσιμες προκειμένου νὰ ἐρμηνεύσουμε μερικὲς ἀπὸ τίς μετέπειτα ἐγγραφές τοῦ Ἡμερολογίου: ὁ Σικελιανός, ὡς γνωστό, ἐνίωσε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ τὴ γοητεία τοῦ μυστικισμοῦ, τοῦ γνωστικισμοῦ καὶ τῶν συγγενῶν θεωριῶν.

Οἱ σημειώσεις πὺν ἀκολουθοῦν στὸ Ἡμερολόγιο ἐμπνέονται ἀπὸ μιὰν ἐπίσκεψη στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Ὁ ποιητὴς ὀνομάζει ἀπλῶς τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ ἀνάγλυφα πὺν τράβηξαν τὴν προσοχή του, καὶ σήμερα ἀπόκειται στὸ σχολιαστὴ νὰ τὰ ταυτίσει: «Κεφαλὴ Τιτάνος Ἀνύτου. Δήμητρα. Ἀρτεμῆ. Οἱ παρυφές τῆς ἐσθῆτας». Ὁ λόγος εἶναι προφανῶς γιὰ τὰ κεφάλια ἀπὸ τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα τοῦ ναοῦ τῶν μεγάλων θεαινῶν στὴν Ἀρκαδικὴ Λυκόσουρα καὶ γιὰ τμῆμα ἀπὸ τὸ «ἱερὸ ὕφασμα» τῶν θεαινῶν.

Κατὰ τὴν ἴδια ἐπίσκεψη στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, τὴν προσοχή τοῦ Σικελιανοῦ τὴν τραβοῦν δυὸ ἐπιτάφιεσ στήλες καὶ μιὰ ἀνάγλυφον πλάκα, πὺν τίς ἐπισημαίνει πάλι μὲ τέτοιο τρόπο πὺν ἀναθέτει, θαρρεῖς, στὸν ἀναγνώστη τοῦ Ἡμερολογίου νὰ τίς ταυτίσει: «[1] Ἀγαθοκλῆ χαῖρε. Τὸ λιγνὸ σκυλί. [2] Ἡ στήλη τοῦ Ἀλζήνωρα. [3] Τὸ ἀνάγλυφον 1283». Ἡ στήλη μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Ἀγαθοκλῆ χαῖρε» καὶ ἡ ἄλλη μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Ἀλζήνωρ μ' ἐποίησεν ὁ Νάξιος...» δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ταυτισθοῦν. Ὅσο γιὰ τὸ ἀνάγλυφον 1283, τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν πλαγινὴ παραστάδα ἐπιτάφιου ναῖσκου πὺν παριστάνει νεαρὴ δούλη κατὰ μέτωπον μὲ βαρβαρικὸ ἔνδυμα. Ἐπιβάλλεται νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Σικελιανός εἶχε καὶ στὸ παρελθὸν ἐμπνευσθεῖ ἀπὸ ἀρχαῖα ἐπιτάφια ἀνάγλυφα: ἀπὸ τὸν «Δεξιλέω» καὶ τὴν «Ἠγισώ» στὸν «Ἀλαφροῖσκωτο», ἀπὸ τὴν «Στήλη τοῦ Ἰλισσοῦ» στὸ ποίημα «Τύμβος». Ὅφείλουμε νὰ προσθέσουμε ὅτι πρῶτος ὁ Παλαμᾶς ἐμπνεύσθηκε ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα καλλιτεχνήματα, εἶχε μάλιστα ἀπαγγεῖλει σὲ μιὰν ὁμιλία του στὸν «Παρνασσό», στίς 20 Μαρτίου 1890, τὸ ποίημά του «Οἱ τάφοι τοῦ Κεραμεικοῦ».

## ΑΛΛΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

Ἡ ἀνάγνωση καὶ ὁ σχολιασμός τῶν πρώτων σελίδων τοῦ Ἡμερολόγιου ἔδωσαν μιὰν ἰδέα τῆς φυσιογνωμίας τοῦ συνόλου. Ἀπὸ δὴ καὶ πέρα θὰ σχολιάσω τὶς ἐγγράφες ποὺ μοῦ φαίνονται ἐγγύτερες πρὸς τὸ πρόγραμμα αὐτοδιδασχῆς καὶ πρὸς τὴν ποιητικὴ μέθοδο τοῦ Σικελιανοῦ, μεταφέροντας καὶ ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ χωρία ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο.

## ΤΑ BYZANTINA ΜΝΗΜΕΙΑ

Μετὰ τὰ ἀρχαῖα γλυπτά, ἐμφανίζονται στὸ Ἡμερολόγιο τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα: διαδικασία σύμφωνη μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ Σικελιανοῦ νὰ κατακτήσει τὴν ἐνιαία ἐλληνικὴ παράδοση. Ἡ ἐγγραφή περιορίζεται στὴ λέξη Ἡ Ὁμορφολησιᾶ. Ὁ ποιητὴς εἶχε προφανῶς ἐπισκεφθεῖ τὸ χαριτωμένο ἐκκλησάκι κοντὰ στὸ Γαλάτσι, καὶ ὕστερα ἔβαλε σὲ θύμηση τὸ γεγονός.

Ἄλλη ἐγγραφή παρακάτω ἀναφέρεται στὴν Παναγία τῇ Γοργοεπήκοο (τὸν Ἀγιο Ἐλεuthέριο). Ὁ Σικελιανὸς ἀναγαλλιάζει ποὺ βρίσκει ἐδῶ ἐναρμονισμένα τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς παράδοσης, τὸ ἀρχαῖο καὶ τὸ βυζαντινόν. Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐναρμόνιση εἶχαν ἀποβλέψει ὁ κτήτορας κι ὁ πρωτομάστορας τῆς ἐκκλησοῦλας τοῦ IB' αἰώνα.

## ΑΣΚΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ

Μιὰ σημείωση πιὸ πέρα φανερώνει τὶς σκέψεις ποὺ ἀπασχολοῦν τὸ Σικελιανό, καὶ προοικονίζει τὴν πνευματικὴ περιπέτεια ποὺ θὰ παρακολουθήσουμε: «Τὸ σῶμα γυρίζει στὶς ἴδιες του [τὶς] δυνάμεις, δὲν προσμένει τῇ μέθῃ ποὺ τοῦ προστίθεται ἀπ' ἔξω. Ἀθλητικὸς ἀσκητισμός. Ἑσυχαστήρι. Μύησις. Ἀγία πόλη. Ὀλυμπία».

Στὴν ἴδια σελίδα, ἡ αἰνιγματικὴ ἐγγραφή *H u y s m a n s, L à - b a s* θὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ σκέψεις ποὺ θὰ ἀποτελέσουν καὶ αὐτὲς μιὰν εἰσαγωγὴ σὲ ὅσα θ' ἀκολουθήσουν. Ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὸ μυθιστόρημα τοῦ *Joris-Karl Huysmans* ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ Παρίσι στὰ 1891. Ὁ συγγραφέας παρουσιάζει ἓνα σατανικὸ τύπο μὲ τ' ὄνομα Ντυρτάλ, ποὺ προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει ὅτι δὲν ὑπάρχει ὑπερφυσικό, «εἴτε τοῦτο εἶναι χριστιανικὸ εἴτε ὄχι». Ἀλλὰ ἡ ἀποδεικτικὴ του ἀκριβῶς τὸν κάνει νὰ προσανατολισθεῖ σ' ἓναν ὑπερφυσικὸ κόσμον «ἀπὸ τὴν ἀνάποδη», δηλαδὴ τῇ δαιμονολογίᾳ.

Εἶχε διαβάσει ὁ Σικελιανὸς αὐτὸ τὸ παράδοξο βιβλίο; Ἡ ἀπλῶς τὸ εἶχε ἀναγράψει στὸ Ἡμερολόγιό του; Ὅπως καὶ νὰ 'ναι, στὶς ἐπόμενες σελίδες τὸν παρακολουθοῦμε νὰ στρέφει ξαφνικὰ τὴν προσοχή του στὴ Λειτουργική, δηλαδὴ στὴ θεωρία καὶ ἐρμηνεία τῆς δημόσιας χριστιανικῆς λατρείας, θέλει θαρρεῖς νὰ ἐξαγνισθεῖ



ἀπὸ τὸ σατανισμό τοῦ *Huysmans*. Δέκα ἐπτὰ ὁλόκληρες σελίδες τοῦ Ἡμερολόγιου εἶναι ἀφιερωμένες σὲ θέματα Λειτουργικῆς, μὲ ὁδηγὸ τὸ σχετικὸ σύγγραμμα τοῦ καθηγητῆ τῆς θεολογίας Π. Ρομπότου.

Τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Σικελιανοῦ ἐκτείνονται σὲ ὅλα τὰ κεφάλαια τῆς Λειτουργικῆς: ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ τάξη τῆς χριστιανικῆς τελετουργίας· ὁ ναὸς καὶ τὰ μέρη του· τὰ ἱερὰ σκεύη· τὰ ἱερὰ ἄμφια· οἱ ἑορτές· ἡ ὑμνολογία καὶ ἡ ἀγιογραφία· οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἀκολουθίες... Ὁ Σικελιανός, ὡς ποιητής, ἐμπνέεται ἀφ' ἐνὸς ἀπὸ τῆ συμβολικῆς ἱεροτελεστίας καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὶς ἱερὲς λέξεις πού προσοικειώνεται – ὅλη πολὺτιμη γιὰ τὴ μέλλουσα δημιουργία του. Ἴδου ἓνα δεῖγμα ἀπὸ τὸ γλωσσάριο πού καταρτίζει: «ἀντιφωνάρια, χειρουργικοὶ ὕμνοι, κοντάκια. Σύνθρονον, ἄμβων, στασίδια. Φιάλη, φρέαρ, κολυμβεῖον, λεοντάριον, νυμφαῖον, κάνθαρος (συνώνυμο). Ἀστερίσκος, λόγχη, σπόγγος, λαβίς, ριπίδια, ζέον. Τρικέρι, μανουάλια, δικεροτρίκερα. Ἀγιοσίδερα, σήμαντρα...».

Εὐθὺς μετὰ τὶς σημειώσεις ἀπὸ τῆ «Λειτουργικῆς», ἀκολουθεῖ ἡ σύντομη ἐγγραφή: «3ος καὶ 4ος τόμοι Πατρολογίας. – Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης». Ποιὰ σημασία πρέπει ν' ἀποδοθεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἐγγραφή, κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὸ προσδιορίσει ἀκριβῶς. Ἐνα εἶναι βέβαιο, πὼς ὁ Σικελιανὸς συμβουλευτήκε κατὰ καιροὺς, ἂν δὲ μελέτησε συστηματικά, τὴν Πατρολογία τοῦ Abbé Migne. Πολλοὺς – ἂν ὅχι καὶ τοὺς 161 – τόμους τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας τοὺς εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του. Στὸ ἴδιο τὸ Ἡμερολόγιο θὰ συναντήσουμε παρακάτω νέες ἐγγραφές πού παραπέμπουν στοὺς Ἑλληνες ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς.

#### ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ

Ὁ Διόνυσος εἶναι ὁ ἀρχαῖος θεὸς πού ὁ Σικελιανὸς συσχέτισε πολλὰ φορὲς μὲ τὸν Ἰησοῦ. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξο πού ἐμφανίζεται στὸ Ἡμερολόγιο κοντὰ μὲ τὴ χριστιανικὴ θεολογία: «Διονύσου πλοῦς: Τὸν φέρνουν στὴν Ἀσία οἱ Τυρρηνοί, ἄξαφνα, νεροφίδες τὰ κουπιά, κισσοὶ ἀνεβαίνουν στὰ κατάρτια, βοὴ αὐλῶν καὶ κυμβάλων γεμίζει τὸ καράβι, καὶ οἱ ναῦτες μανιακοὶ πέφτουν στὴ θάλασσα καὶ γίνονται δελφίνια». Οἱ πηγὲς γιὰ τὸ ἀρμένισμα τοῦ Διόνυσου εἶναι γνωστές: ὁ ὁμηρικὸς ὕμνος «Εἰς Διόνυσον», ἓνα χωρίο τοῦ Ἀπολλόδωρου καὶ ἡ κύλιξ τοῦ Ἐξηκία (Μουσεῖο Μονάχου). Ὁ Σικελιανὸς γοητεύθηκε ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ ὕμνου καὶ τὴν ἀγγιογραφία. Τὸ θέμα μέλλει νὰ ἐπανέλθει ὑπὸ διάφορες παραλλαγές τόσο στὴν ποίηση ὅσο καὶ στὴν πεζογραφία του.

Οἱ μυθολογικὲς ἐγγραφές συνεχίζονται στὸ Ἡμερολόγιο: γιὰ τὶς Νύμφες, γιὰ τὴν ἑκατοκάλαμη σύριγγα τοῦ Πολύφημου πού ἔκανε νὰ τρέμει ἡ σπηλιά του, γιὰ τὸ βωμὸ τῆς Ἀρτέμιδας μὲ τὰ ἐλαφίσια κέρατα, γιὰ τοὺς Ἀθηναίους ἱερεῖς πού ἔτρωγαν



τὸ χόρτο λύγος ποὺ κατευνάζει τὰ πάθη, γιὰ τὴν ὀρθοπάλη καὶ τὴν ἀνακλινοπάλη...

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

ΤΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Ξαφνικὰ οἱ ἐγγραφές στὸ Ἡμερολόγιο δείχνουν ὅτι ὁ Σικελιανὸς βρίσκεται στὴ Θεσσαλονίκη: «Ἀγιά Σοφιά, Ἅγιος Δημήτριος, Τῶν 12 Ἀποστόλων. Στὸν Ἅγιον Πάτερ, τὸ Βαπτίστι. Ἀγιά Σοφιά, τὸ μωσαϊκὸ τοῦ θόλου – ἡ Παναγιά».

Ἐδῶ ἀρχίζει τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ Ἡμερολογίου. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ τὸ συνδέσω μὲ τὸ πρῶτο.

Σὲ ἄλλη εὐκαιρία ἀφηγήθηκα πῶς ὁ Σικελιανὸς καὶ ὁ Καζαντζάκης πρωταναμώθηκαν στὴν Ἀθήνα στὶς 12 Νοεμβρίου 1914, πῶς ἀναγνωρίστηκαν ὡς «ἀδελφοί», καὶ πῶς ἔφυγαν ἀμέσως γιὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου παρέμειναν σαράντα μέρες. Τὸ ταξίδι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ δυὸ-τρεῖς μέρες στὴ νύμφη τοῦ Θερμαϊκοῦ στάθηκαν ἀρκετὲς γιὰ νὰ νιώσει ὁ Σικελιανὸς πῶς ξαναγεννιέται. Ἴδου ἡ εὐγλωττη μαρτυρία: «Πρέπει νὰ ξανακοιτάξεις τὰ γράμματά σου, καὶ στὴ μοναξιά (σὲ ἀπόλυτη μοναξιά) νὰ ζωντανέψεις σὲ θεῖο σύνολο τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς σου». Στὴν ἐπόμενη σελίδα, ὁ ποιητὴς συνεχίζει: «Ἐδιάβασα τὸ Φάουστ. Ἡ βαθειά του ἐντύπωση. – Τὸ ἔργο μου. – Ναί!». Σὲ μεταγενέστερες ἐγγραφές θὰ παρακολουθήσουμε τὴ σταθερὴ θέληση τοῦ Σικελιανοῦ ν' ἀνακαινίσει τὴ ζωὴ καὶ τὴ δημιουργία του. Ἡ ἀπαρχὴ τοῦ ἀγῶνα του ἔχει κιόλας φανερωθεῖ.

«[18 Νοεμβρίου 1914.] Στὸ καράβι γιὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος. Φεύγουμε ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. [...] Ἡ ἡσυχία ξανάρχεται στὰ μέλη μου», περιορίζεται νὰ σημειώσει ὁ Σικελιανός. Ἀλλὰ ἀπὸ τίς ἐγγραφές ποὺ ἔχουν προηγηθεῖ γίνεται φανερό ὅτι ἦταν προετοιμασμένος γι' αὐτὸ τὸ προσκύνημα. Ὁ σκοπὸς του εἶναι καθαρὸς: νὰ μετάσχει στὴ μοναστικὴ ζωὴ, γιὰ νὰ ἐμβαθύνει τὸ θρησκευτικὸ του συναίσθημα καὶ νὰ ἐξυψώσει τοὺς στοχασμούς του, καὶ τέλος-τέλος νὰ γνωρίσει τὸ Βυζάντιο στὴν ἐναπομένουσα μορφή του. Σὲ τοῦτο τὸν παρακινᾷ τὸ πνευματικὸ κλίμα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ στὴ χώρα μας μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τῆς «Βυζαντινῆς Ἐποποιΐας» (1904 - 6) καὶ τοῦ «Νικηφόρου Φωκά» (1905) τοῦ Σλουμπερζέ καὶ τῆς «Φλογέρας τοῦ βασιλιᾶ» τοῦ Παλαμᾶ (1910). Ὁ Καζαντζάκης ἀφηγοῦμενος πῶς οἱ δυὸ φίλοι ἀποφάσισαν νὰ ξεκινήσουν γιὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος, παρουσιάζει τὸ Σικελιανὸ νὰ φωνάζει: «Αὐτὸ ἤθελα! Χρόνια καὶ χρόνια αὐτὸ ἤθελα! πᾶμε!» Πιο πέρα ὁ Καζαντζάκης προσθέτει: «Ἄρχισε ἡ πορεία». Σὰν τοὺς παλιούς προσκυνητές, σιγὰ κουβεντιάζοντας γιὰ τὸ Θεό, γιὰ τὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων καὶ γιὰ τὸ δικό μας χρέος, – αὐτὰ τὰ τρία ἐπίμονα θέματα ὅλης μας τῆς διαδρομῆς, – ὁδεύαμε ἀπὸ μοναστήρι σὲ μοναστήρι, ἀπὸ θάμα σὲ θάμα, ἐκστατικοὶ κ' εὐτυχισμένοι».

Τὸ χρονικὸ τῆς φιλίας τῶν δυὸ ποιητῶν, ποὺ ἀποτελέσσει τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας μου στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν στίς 15 Μαρτίου 1982, εἶχε καλύψει 43 χρόνια. Ἡ σημερινὴ ὁμιλία μου μέλλει νὰ καλύψει 40 μέρες ὅλες-ὅλες: περιορίζομαι νὰ μεταγράφω καὶ νὰ σχολιάζω τὶς σπουδαιότερες σημειώσεις ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Σικελιανοῦ, καὶ κάπου-κάπου νὰ τὶς συμπληρώνω μὲ μαρτυρίες τοῦ Καζαντζάκη, σταχυολογημένες κυρίως ἀπὸ τὴν «Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο». Οἱ σημειώσεις τοῦ Σικελιανοῦ ἀναφέρονται α') σὲ παρατηρήσεις του ἀπὸ τὸ φυσικὸ κόσμος, β') σὲ ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὰ μοναστήρια, γ') σὲ διάφορα ἀναγνώσματα ἀπὸ θεολογικὰ συγγράμματα καὶ δ') σὲ παραινήσεις πρὸς τὸν ἑαυτὸ του.

ΜΟΝΗ ΙΒΗΡΩΝ. 19 - 20 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

Οἱ δυὸ προσκυνητές, μετὰ τὶς Καρνές, ποὺ ἐπισκέφθηκαν ἀρχικῶς γιὰ νὰ λάβουν τὴν ἄδεια διαμονῆς, μεταβαίνουν στὴ Μονὴ Ἰβήρων. Ἡ ἐγγραφή τοῦ Σικελιανοῦ *Οἱ αἰσθήσεις ὁλόγυνες πάλι ἀξίζει νὰ συγκρατήσῃ τὴν προσοχή μας*, ἐπειδὴ ἐκφράζει τὴν ἀπόφασή του νὰ προφυλάξῃ τὴν αἰσθαντικότητά του ἀπὸ τὴν τύρβη τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἡ ψυχὴ του δονεῖται, ἐδῶ στὴ μοναξιά, ἀπὸ τὴ θέα τῆς θάλασσας. «Ἡ θάλασσα. Πρῶτη φορά! Ἡ θάλασσα τοῦ Κυρίου. Τ' ἄγια δελφίνια».

Τοῦ Θεοῦ τὸ πέλαγο, ἀνοιχτά,  
βροντῇ τὸ κύμα ἐβάρει.  
Σὰν τ' ἅγιο πνέμα ἀπάνω του,  
κρεμόταν τὸ φεγγάρι.

Ἡ ἐπόμενη σημείωση ἀναφέρεται κι αὐτὴ ἐμμέσως στὴ θάλασσα: «[Παναγία ἡ] Πορταίτισσα ποὺ τὴν ἔφερε ἡ θάλασσα. Ὁ Γαβριὴλ τὴν ἀνέσυρε. [...] Ὁ ἀφρὸς ποὺ τὴν περιζώνει [κατὰ τὴν εὐρεσή της]. [...] Δελφίνια ὁλόγυρά της παίζουν». Στὴν παρακάτω σελίδα, ὁ Σικελιανὸς παρομοιάζει τὴν Πορταίτισσα μὲ τὴν Ἀφροδίτη, ποὺ ἀναδύθηκε κι αὐτὴ ἀπὸ τὸ κύμα, καὶ πιο πέρα τὴν ἀναγνωρίζει ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ «θάματα» ποὺ ἀξιώθηκε νὰ δεῖ στὸ Ἅγιον Ὅρος. Μιὰ μακρὰ μυστικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Παρθένο, διὰ μέσου τῶν εἰκόνων της, ἔχει κιόλας ἀρχίσει. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ προκαταλάβω τὸν ἀναγνώστη τοῦ Ἡμερολογίου καὶ νὰ καταγράψω τὶς εἰκόνες τῆς Θεοτόκου ποὺ ὁ Σικελιανὸς ἐλάτρευσε κατὰ τὸ προσκύνημά του: τὴν Παναγία στὴν κόγχη τῆς Ἀγίας Σοφίας στὴ Θεσσαλονίκη· τὴν Πορταίτισσα τῆς Μονῆς Ἰβήρων· τὴ Μυροβλήτισσα τῆς Μονῆς Διονυσίου· τὴ Γλυκοφιλοῦσα τῆς Μονῆς Φιλοθέου· τὴ Μυροβλήτισσα τῆς Μονῆς Ἀγίου Παύλου· τὴ Γλυκοφιλοῦσα τῆς Νέας Σκῆτης τοῦ

Ἁγίου Παύλου, τὴν Παναγία τὴ Μελαχρινὴ τῆς Σιμωνόπετρας... Ἡ ἐπικλήση τῆς Θεοτόκου ποὺ θὰ συναντήσουμε ἀργότερα στὸ ποίημα «Μήτηρ Θεοῦ» ἐξηγεῖται ἀπὸ τὰ ἀγιορείτικα βιώματα τοῦ ποιητῆ:

ὦ Μάνα, πρὶν τὸν ὕμνο Σου νὰ ξεχειλίσει ἀφήσω,  
γλυκεῖς εἰκόνες γυναικῶν θεὸ νὰ Σοῦ ζωγραφίσω·  
βλαβητικὰ εἰκονίσματα ποὺ συχνοφέγγει ἡ μνήμη,  
ντυμένα στ' ἀνακουφωτὸ χρυσάφι καὶ στ' ἀσήμι...

Ὁ Σικελιανὸς δὲν ξεχνᾷ ὅτι πάει νὰ γίνει «ὁ καλύτερος τεχνίτης τῆς μητρικῆς γλώσσας», καθὼς θὰ τὸν χαιρετήσῃ ὁ Καζαντζάκης, ὅταν θὰ τοῦ ἀφιερῶσῃ τὴ μετάφραση τῆς «Θείας Κωμωδίας». Θησαυρίζει λοιπὸν καινούριες λέξεις ἀπὸ τὰ χεῖλη τῶν μοναχῶν: «πρωτοεπιστάτης, χρυσοκέντημα, τετραβάγγελο, παγγενιά, ραζί-νι, ζωστικό, μαλλίνα, στιχάριον, ὀράριον, φελόνι, ὠρολόγος, τυπικάρης, διαβαστής, πρόσφορο, νεώριον, πεζόβολος...». Οἱ λέξεις ποὺ ψιθυρίζει κάνουν νὰ σφύζουν στὰ χεῖλη του οἱ ἐνδεκασύλλαβοι:

Κι ἄκου, τὸ μοναστήρι ἓνα καράβι,  
καὶ τὸ κατάρτι τῆς σημαίας μπροστά.  
Τρέμουν ἀπὸ τὸ μέγα κύμα οἱ κάβοι...

#### ΜΟΝΗ ΣΤΑΥΡΟΝΙΚΗΤΑ. 21 - 27 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

Ἀπὸ τὸ φύλλο 39 τοῦ Ἡμερολόγιου τοῦ Σικελιανοῦ ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται ξανὰ περικοπὲς ἀπὸ τὰ διαβάσματά του. Κατὰ τὴν ἑπταήμερη παραμονὴ τῶν δυὸ ποιητῶν στὴ Μονὴ Σταυρονικήτα, τοὺς δίδεται ἡ εὐκαιρία νὰ φυλλομετρήσουν μερικά θεολογικὰ συγγράμματα, ὅπως τὸ Ὁρολόγιον τὸ Μέγα, ἡ Ἑλληνικὴ Πατρολογία, ἡ Φιλοκαλία, ἡ Συναγωγὴ τοῦ Εὐεργετηνοῦ κ.ἄ. Ὁ Σικελιανός, ἀναζητώντας μιὰ μέθοδο τελείωσης, ἀντιγράφει τὰ χωρία ποὺ τοῦ φαίνονται μυσταγωγικά. Ἀνάλογες ἐγγραφὲς συναντῶνται καὶ στὸ Ὀδοιπορικὸ τοῦ Καζαντζάκη. Οἱ δυὸ φίλοι συμμερίζονται τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμό ἀπὸ τὴν αὐτοδιδασχίαν τους, ποὺ τοὺς κάνει μάλιστα νὰ ὑπερφοροῦν, φανταζόμενοι τὴν «Ἀνάσταση τοῦ Ὁρους», δηλαδὴ τὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ μοναστικοῦ βίου. «Ἀμετάκλητη ἀπόφασις ἐνεργείας», γράφει ὁ Σικελιανός. «Αἴτησις στοιχείων δι' αὐτό. Ἐπικοινωνία μου μὲ τὸν Καζαντζάκη». Ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Καζαντζάκης εἶναι 31 ἐτῶν καὶ ὁ Σικελιανός 30: Ἡλικία γιὰ τολμηρὰ σχέδια καὶ ἐγχειρήματα.



Ἡ πνευματικὴ περιέργεια τῶν δυὸ ποιητῶν στρέφεται πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Ἀντιγράφω ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Σικελιανοῦ: «Ἐπιστολὴ γιὰ τὰ χρυσόβουλλα. Πρὸς τοὺς Σεβαστοὺς Ἐπιτρόπους τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἰβήρων. Σεβαστοὶ Ἐπίτροποι, Ἐκδραμόντες εἰς Ἅγιον Ὅρος μὲ τὸν σκοπὸν νὰ μελετήσωμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ ἱερὰ κειμήλια ἃτινα διετήρησαν αἱ ἱεραὶ τοῦ Ἁθω Μοναί, ἔχοντες δὲ πρὸς πραγμάτων τοῦ σκοποῦ μας ἰδίαν σύστασιν τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος κ. Ἐλευθερίου Βενιζέλου, παρακαλοῦμεν ὅπως διευκολύνητε ἡμᾶς εἰς τοῦτο, διατάσσοντες ὅπως μᾶς δειχθῶσι τὰ ὑπὸ φύλαξιν τοιαῦτα χρυσόβουλλα κλπ., πεποιθότες ὅτι ἐκπληροῦτε ὡς ἡμεῖς αὐτοὶ ἱερὰν ἐθνικὴν ὑποχρέωσιν...».

Οἱ περικοπὲς ἀπὸ τὰ θεολογικὰ κείμενα ἐξακολουθοῦν νὰ ἐμφανίζονται στὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Σικελιανοῦ. Ἀξίζει ν' ἀντιγράψουμε ἓνα χωρίο ποὺ ἀναφέρεται στὴν Παρθένο: «Μαρία δὲ αὐτῆς τοῦνομα, ἥτις ἐν μήτρᾳ ὡς ἐν πελάγει μυριάγωγον ὀλκάδα φέρει. – Πηγὴ γὰρ ὕδατος πηγὴν πνεύματος εὐναῖζει ἓνα μόνον ἰχθὺν ἔχουσα (τῷ τῆς θεότητος ἀγκίστρῳ λαμβανόμενον)...».

Ὁ Σικελιανὸς καὶ ὁ Καζαντζάκης, «ὁδεύοντας ἀπὸ θάμα σὲ θάμα», συναντοῦν στὴ Μονὴ Σταυρονικήτα, στίς 21 Νοεμβρίου, δυὸ βυζαντινὲς εἰκόνες ποὺ τοὺς γοητεύουν καὶ τοὺς δυό. Ἡ μιὰ εἶναι τὸ φορητὸ ψηφιδωτὸ «Ἅγιος Νικόλαος ὁ Στρεϊδάς», καὶ ἡ ἄλλη τὸ εἰκόνισμα τοῦ «Δωδεκαετοῦς» Ἰησοῦ. Οἱ δυὸ προσκυνητὲς δὲν παύουν νὰ ἐγκωμιάζουν τὰ εὐρήματά τους. Καζαντζάκης: «Τί μεστὸ ἀπὸ νόηση καὶ πρόωρη θεία σοβαρότητα τὸ κεφάλι τοῦ δωδεκαετῆ Χριστοῦ! Μέτωπο ἀπόγκρεμο, πυργωτό, στῆθος ἀφράτο, μάτι βαθὺ καὶ συλλογισμένο· ἀληθινὰ γιὸς τῆς Πορταϊτισσας. – Μιὰ μεγάλη ψηφιδωτὴ εἰκόνα: ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Στρεϊδάς· εἶχε καρφωμένο στὸ κούτελό του ἓνα μεγάλο στρεῖδι· καὶ τὰ χέρια του θαρροῦσες ἔσταζαν ἀρμύρα». Σικελιανός: «Ὁ Ἅι Νικόλας = ὁ χριστιανὸς Γλαῦκος. Τὸ μεγάλο στρεῖδι στὸ μέτωπό του. Σῶζεται μισό».

Οἱ σημειώσεις τοῦ Σικελιανοῦ γιὰ τὸ «Δωδεκαετῆ» εἶναι πολυάριθμες. Μερικὲς εἶναι σημαντικὲς: «Ἐυπνώντας βαθεῖα νύχτα, ἐστοχαζόμενον τὸ τραγούδι τοῦ Δωδεκαετοῦς Ἰησοῦ. Καθὼς ἔτρωγα (1ο πρόγευμα στοῦ Σταυρονικήτα) μοῦ φάνη πὼς ὁ δωδεκαετῆς Ἰησοῦς μοῦ γλυκοχαμογέλασε». Καὶ ἡ πιὸ σημαντικὴ ἐγγραφή: «Ἐγραψα σήμερα τὸ “Δωδεκαετῆ Ἰησοῦ”». Καθένας μπορεῖ νὰ ἐκτιμῇσιν τὴ σημασία αὐτῆς τῆς πληροφορίας, προκειμένου γιὰ τὸ πολὺστιχο ποίημα ποὺ ἀποτελεῖ τὸ 8ο μέρος τοῦ «Πάσχα τῶν Ἑλλήνων».

Μετὰ τὶς σημειώσεις γιὰ τὶς εἰκόνες ποὺ τὸν ἐμπνέουν, ὁ Σικελιανὸς στρέφει τὸ βλέμμα του στὸ φυσικὸ κόσμος, τὴν ἀστείρευτὴ πηγὴ τῆς ἐμπνευσῆς του: «Ἡ εὐωδιὰ τοῦ δαδιοῦ στοὺς διάδρομους [τοῦ Μοναστηριοῦ]. Ἐνας γλάρος χαμηλὰ ἀπὸ τὸ παραθύρι τοῦ Σταυρονικήτα ταξίδευε. Ἀπὸ ψηλὰ ἐφαινόταν τὰ πουλιὰ ποὺ ἐτρυνώ-

νανε στα δέντρα και στους θάμνους μπρός στη θάλασσα».

#### Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΗΣΥΧΑΣΜΟΥ

Οί μετέπειτα έγγραφές αναφέρονται στη θεωρία και την πρακτική του ήσυχασμοῦ. Ὁ ήσυχασμός είναι μιὰ πνευματική μέθοδος πού ἀποβλέπει στην ήθική τελείωση τοῦ ἀτόμου. Ἡ Ἄπω και ἡ Ἐγγὺς Ἀνατολή ἔχουν γνωρίσει μορφές ήσυχασμοῦ πού διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ ἀπὸ τὸν ήσυχασμὸ τῶν χριστιανῶν. Ὁ Καζαντζάκης και ὁ Σικελιανὸς εἶχαν κάποια πρόγευση τῆς ήσυχαστικῆς θεωρίας ἀπὸ τὴ μελέτη συγγραμμάτων πού αναφέρονται στὸ Βούδα και τὸ βουδισμό. Οἱ συχνές έγγραφές γιὰ τὶς μεθόδους τοῦ ήσυχασμοῦ πού συναντοῦμε στὸ Ἡμερολόγιο δείχνουν ὅτι ὁ Σικελιανὸς παρακολούθησε προσεκτικὰ τὴν ήσυχαστικὴ πρακτικὴ τῶν μοναχῶν τοῦ Ἀγίου Ὁρους και μελέτησε σχετικὰ κείμενα. Ἡ μελέτη του βέβαια δὲν εἶχε μεθοδικὸ χαρακτήρα, ἀλλὰ οἱ σημειώσεις του ἐπιτρέπουν στὸν ἀναγνώστη τοῦ Ἡμερολογίου ν' ἀναπολήσει τὶς μεθόδους πού περιγράφονται στὴ «Φιλοκαλία», ἥτοι στὴν Ἀνθολογία κειμένων μυστικῆς θεολογίας. Ἡ «Φιλοκαλία» πού μελετᾷ ὁ Σικελιανὸς δὲν εἶναι τὸ παλαιὸ ὁμώνυμο ἀπάνθισμα πού ἐσύνθεσαν ἀπὸ συγγράμματα τοῦ Ὡριγένους ὁ Μέγας Βασίλειος και ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, ἀλλὰ ἡ νεώτερη «Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν», στὴν ὁποία «διὰ τῆς κατὰ τὴν πρᾶξιν και θεωρίαν ήθικῆς φιλοσοφίας ὁ νοῦς καθαίρεται, φωτίζεται και τελειοῦται». Οἱ ἀνθολόγοι τῆς νέας «Φιλοκαλίας» εἶναι ὁ Ἐπίσκοπος Κορίνθου Μακάριος Νοταρᾶς και ὁ Ὁσιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης. Ὁ τελευταῖος, στὸ Προοίμιο τοῦ κοινοῦ ἔργου, χαρακτηρίζει τὴ νέα «Φιλοκαλία» ὡς «τὸ τῆς νήψεως ταμειῖον, τὸ τοῦ νοῦς φυλακτήριον, τὸ μυστικὸν διδασκαλεῖον τῆς νοερᾶς προσευχῆς». Τὸ σύγγραμμα ἐκδόθηκε πρώτη φορὰ σὲ δυὸ τόμους στὴ Βενετία, στὰ 1782. Περιλαμβάνει κείμενα μεγάλων μυστικῶν, ὅπως ὁ Εὐάγγριος ὁ Ποντικός, Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος, Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, Συμεὼν ὁ νέος θεολόγος, Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης, Νικηφόρος ὁ Ἡσυχαστής, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς κ.ἄ.

Ἀπὸ τὴ «Φιλοκαλία» ὁ Σικελιανὸς ἐρανίζεται χωρὶα χριστιανικῆς πνευματικότητας και διδάγματα γιὰ τὴ νοερὰ προσευχή. Μιὰ σύντομη έγγραφή: Ἡ π ρ ο σ ε υ χ ῆ μ ο υ μᾶς ἐπιτρέπει, παρὰ τὴ βραχύτητά της, νὰ νιώσουμε τὴ σημασία πού ὁ Σικελιανὸς ἀποδίδει στὴν προσευχή. Μιὰ ἄλλη έγγραφή μᾶς ὁδηγεῖ ἐγγύτερα πρὸς τὸ θέμα μας: «Κομπσκοῖνι. Πνευματικὴ προσευχή. Ἐκπνοή: ἐλέησόν με. Εἰσπνοή: Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ. Αὕτὴ εἶναι ἡ καθαρὴ προσευχή τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὴν ὥρα τοῦ ζυπνητηριοῦ μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς ἀκολουθίας. Μετὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν, οἱ μοναχοὶ μαζεύονται γύρω ἀπὸ τὸ μνήμα και λέγουν μὲ τὸν ρυθμὸν τῆς ὡς ἄνω καθαρᾶς προσευχῆς τὸ “Κύριε, ἀνάπαυσον τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου” ». Ὁ Σικελιανὸς βλέ-



πει νὰ ἐφαρμόζεται ἐδῶ ἡ πνευματικὴ μέθοδος ποὺ δὲν ἔπαψε νὰ διαμορφώνεται ἐπὶ μακροῦς αἰῶνες, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν ἀρχέγονο μοναχισμό ἕως τὸ Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ. «Ἡ πρωταρχικὴ μορφή τῆς «Προσευχῆς τοῦ Ἰησοῦ» φαίνεται πὼς εἶναι τὸ *Kύριε ἐλέησον*, καὶ ἡ μόνιμη ἐπανάληψή του στὶς ἀνατολικὲς λειτουργίες ἀνάγεται ὡς τοὺς πατέρες τῆς ἐρήμου. Ἡ «Προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ» βρίσκεται στὸ κέντρο ὅλης τῆς ἡσυχαστικῆς πνευματικότητος», παρατηρεῖ ὁ Ἰωάννης Meyendorff. Ὅσο γιὰ τὴν ψυχοφυσικὴ μέθοδο τῆς ἐκπνοῆς-εἰσπνοῆς, ὁ Νικηφόρος ὁ Μονάζων – χωρὶς νὰ εἶναι ὁ πρῶτος οὔτε ὁ τελευταῖος «ὁδηγὸς εἰς τὴν νοητὴν ὁδὸν» – συνιστᾷ: «Καθίσας καὶ συναγαγὼν σου τὸν νοῦν, εἰσάγαγε αὐτόν, τὸν νοῦν δηλαδή, εἰς τῆς ρινὸς τὴν ὁδὸν ἔνθα τὸ πνεῦμα εἰς τὴν καρδίαν εἰσέρχεται, καὶ ὦθῃσαι αὐτὸν καὶ παραβιάσαι συγκατελεθεῖν μετὰ τοῦ εἰσπνεομένου πνεύματος εἰς τὴν καρδίαν· εἰσελθόντος δὲ ἐκεῖσε, οὐκέτι ἀνεύφραντα, οὐδὲ ἄχαρι γενήσεται τὰ μετὰ ταῦτα». «Ἡ συγκέντρωση τοῦ νοὸς ἐν τῇ καρδίᾳ», συνοψίζει ὁ Σικελιανός. «Νηπτικοὶ πατέρες», – συνεχίζει – «οἱ ἐπιδιδόμενοι εἰς τὴν νοερὰν προσευχήν. Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ κατ' ἐξοχὴν νηπτικός, εἰς τὸ βιβλίον Φιλοκαλία. Τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι. Στὰ κοινόβια, κατὰ τὴν παγγενιά, τὴν ὥρα τῆς ζυμώσεως κ.τ.λ., ἓνας διαβάζει προσευχή».

Τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι εἶναι ἓνα θέμα ποὺ ἐπανέρχεται συχνὰ στὴ «Φιλοκαλία». Ὅσο γιὰ τὸ Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ, ἐκεῖνος εἶναι πράγματι ὁ κατ' ἐξοχὴν νηπτικός, ἐπειδὴ στὰ κείμενά του ἐκφράζεται πληρέστερα ἡ πνευματικὴ τῶν ἡσυχαστῶν καὶ περιέχονται διδασκαλίαι καὶ ἀσκήσεις σύμφωνες πρὸς τὴν ὀρθόδοξη παράδοση. Ὁ Παλαμᾶς παραδέχεται τὴν ψυχοφυσικὴ μέθοδο προσευχῆς τοῦ Νικηφόρου τοῦ Μονάζοντος καὶ ἄλλων ἀσκητῶν, ἀλλὰ – κατ' ἀντίθεση πρὸς τοὺς ἀπαίδευτους μοναχοὺς ποὺ τὴν ἐφαρμόζουν μηχανικὰ – ἐκεῖνος τὴν ἀποπνευματώνει ὡς μυστικὴ «ἐπιστροφὴς εἰς ἑαυτόν».

«Θυμήσου ν' ἀγοράσεις Φιλοκαλία», ἐπιλέγει ὁ Σικελιανός. Κι ὥσάν νὰ ἔχει ἐξαγνισθεῖ μὲ τὴν προσευχή του, σημειώνει στὴν ἀκόλουθη σελίδα τὸ στίχο:

Καὶ στὸ γαλάζιο τ' οὐρανοῦ σιγὰ κι ὁ νοῦς μου ἐβάφη.

Ἀκολουθοῦν περικοπὲς ἀπὸ τὴ «Φιλοκαλία»: α) Ἕνα χωρίο ἀπὸ τὸ «Λόγο περὶ προσευχῆς» τοῦ Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ καὶ β) Χαρακτηριστικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ ἓνα «Συλλογιστικὸ κεφάλαιο» τοῦ Καλλίστου Καταφυγιώτου μὲ τὸν τίτλο «Περὶ θείας ἐνώσεως καὶ βίου θεωρητικοῦ»: «Ὅταν τοῦ νοὸς πρόσωπον, νεῦον, εἴσω καρδίας, ὁρᾷ τὴν τοῦ πνεύματος ἑλλαμψιν ἐξ αὐτῆς ἀείβλυτα πηγάζουσιν, τότε πάνυ καιρὸς τοῦ σιγᾶν. [...] Ἀνοῖγμα καρδίας, εἰσροὴ πνεύματος».

Ὑστερα ἀπὸ τρεῖς σελίδες, ἀκολουθεῖ μιὰ περιγραφή τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον



ένας καλόγερος χτυπᾷ τὸ ξυλοσήμαντρο γύρω στὴν ἐκκλησιά, καλώντας στὸν ἐσπερινό. Στὴν ποικιλία τῶν ἤχων ἀπὸ τὸ σήμαντρο ὁ Σικελιανὸς διαβλέπει τὰ ἐπεισόδια τοῦ δράματος τοῦ Ἰησοῦ ἕως τὸ Τετέλεσται. Στὴν ἴδια σελίδα συναντοῦμε μιὰ ἐγγραφή πού δὲν πρέπει νὰ περάσει ἀπαρτήρητη: «Κόλλυβα γιὰ τὸ μνημόσυνο τῆς θεία-Μαρίας». Ἡ θεία-Μαρία εἶναι ἡ στοργικὴ παραμιάνα πού τὸν ἀνάστησε μαζί μὲ τ' ἀδέρφια του. Στὴν ἐπόμενη σελίδα, μιὰ ἄλλη ἀξιοπρόσεχτη ἐγγραφή: «Ἀγόρασε Συναγωγὴ Εὐεργετηνοῦ». Πρόκειται γιὰ ἔργο ἀνάλογο πρὸς τὴ «Φιλοκαλία», ὑπὸ τὸν τίτλο «Συναγωγὴ τῶν θεοφθόγων ρημάτων καὶ διδασκαλιῶν τῶν θεοφόρων πατέρων», πού ἐκδόθηκε πρώτη φορὰ στὴ Βενετία στὰ 1783.

Ἡ διαμονὴ στὴ Μονὴ Σταυρονικήτα παίρνει τέλος στὶς 27 Νοεμβρίου, καὶ μαζί τὰ παραθέματα ἀπὸ τὰ πατερικὰ κείμενα μέσα στὸ Ἡμερολόγιο. Ἡ μετέπειτα διαμονὴ τῶν δυὸ φίλων στὸ κάθε μοναστήρι ὑπῆρξε σύντομη καὶ δὲν ἐπέτρεψε στὸ Σικελιανὸ νὰ συνεχίσει τὴ μελέτη του.

#### ΜΟΝΗ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ. 27 - 28 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

Μετὰ τὴ Μονὴ Σταυρονικήτα, οἱ δυὸ προσκυνητὲς ἐπισκέπτονται τὴ Μονὴ Παντοκράτορος. Τὴν προσοχὴ τοῦ Σικελιανοῦ τραβοῦν ἐδῶ οἱ ἀγιογραφίες. Ὅταν ἀπὸ τίς ἀγιογραφίες προκύπτει ἓνα γραπτὸ δίδαγμα, ὁ αὐτοδιδασκόμενος ποιητὴς δὲν παραλείπει νὰ τὸ σημειώσει. Στὸ παρεκκλήσι τῆς Μονῆς Παντοκράτορος, οἱ ἱστορισμένοι ἀσκητὲς φέρουν ἐπιγραφὲς ἀξιομνημόνευτες. «Ἄγ. Ἀθανάσιος: Τὸ εἰς πάντα ἑαυτὸν βιάζεσθαι, αὕτη ἡ ὁδὸς τοῦ Θεοῦ. — Ἄγ. Σάββας: Ὅστις σῶμα ἐνίκησεν, οὗτος φύσιν ἐνίκησεν, ὁ δὲ φύσιν νίκησας πάντως ὑπὲρ φύσιν ἐγένετο». Μερικὲς μικρογραφίες ἐλκύουν ἐπίσης τὴν προσοχὴ τοῦ Σικελιανοῦ, λ.χ. τὸ Εὐαγγέλιο ἀρ. 49 πού ἔκτοτε ἔχει χαθεῖ — ἓνα ἀριστούργημα.

#### ΡΩΣΙΚΗ ΣΚΗΤΗ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ. 28 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

Οἱ δυὸ φίλοι μεταβαίνουν στὶς 28 Νοεμβρίου ἀπὸ τὴ Μονὴ Παντοκράτορος στὴ Σκήτη τοῦ Προφήτη Ἡλία, πού βρίσκεται μισὴ ὥρα δρόμο ἀπὸ τὸ μοναστήρι καὶ κατοικεῖται ἀπὸ Ρώσους μοναχοὺς. Ὁ Σικελιανὸς παρατηρεῖ: «Στὴ ρούσικη σκήτη δὲν εἶδαμε [οὔτε] ἓνα πουλάκι. Τὰ ἔχε τρομάζει ἡ καινούρια πολυτέλεια». Οἱ σημειώσεις ἀπὸ τὴ Μονὴ Παντοκράτορος καταλήγουν ὥς ἐξῆς: «Χρυσόστομος: τελευταῖα λόγια του: Δόξα τῷ Θεῷ, πάντων ἔνεκεν». Δοξαστικὸ κ' εὐχαριστήριο μαζί: γιὰ τὰ δῶρα τῆς παρούσας καὶ τὴν ὑπόσχεση τῆς μέλλουσας ζωῆς.

Ἀπὸ τίς ἐντυπώσεις τοῦ Καζαντζάκη ἐπιβάλλεται νὰ μεταφέρουμε ἐδῶ μερικὲς ἀράδες πού ἀναφέρονται στὴν ψυχικὴ διάθεση τῶν δυὸ ποιητῶν ὕστερα ἀπὸ τὸν πρωῒνὸ ἐκκλησιασμό τους στὴ Μονὴ Παντοκράτορος: «Τί θεῖος ρυθμός», λέγαμε

περπατώντας άπάνω κάτω στο περιούλι, «τί έξαίσια σκαλισμένο όστρακο, γενεές και γενεές, μιά μέσα, τώρα πιά, τó στρείδι που τó 'πλασε και τó στόλισε ψόφησε. "Πρέπει"» – λέγαμε και παίρναμε όρκο – «'πρέπει ν' αναδιοργανώσουμε τó χριστιανικό άσκητισμό, νά τού φυσήξουμε πάλι δημιουργική πνοή. Πρέπει. Γι' αυτό ήρθαμε στο "Άγιον Όρος"».

ΜΟΝΗ ΚΑΡΑΚΑΛΟΥ. 29 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

Οί έντυπώσεις του Σικελιανού από τη Μονή Καρακάλου άρχίζουν με την περιγραφή μιās ίερής ώρας τής μοναστικής ζωής. Οί συνήθειες τής χριστιανικής κοινότητας προς την όποία ήρθε νά συνδεθει, άγγίζουν την καρδιά του όσο τουλάχιστο οί άγιογραφίες και τά θεολογικά κείμενα. «'Ο κοινοβιακός δείπνος. Μακριά αίθουσα. 8 κολόνες· μακριά τραπέζια δεξιά. Οί πατέρες τρώνε σιωπηλοί. Μικρά κανατάκια πράσινα μπροστά τους. [...] 'Αριστερά ένα τρισκέλι. 'Ο διαβαστής διαβάζει ενώ τρώνε. 'Ο ήγούμενος στην κεφαλή του τραπεζιού κάτω από την εικόνα του 'Ιησοϋ. Τρεις βωμοί στο βάθος. 'Αριστερά μιὰ Παναγία, στο μέσον τó εικονοστάσι. Δεξιά (όπου κάθεται ó ήγούμενος) ó 'Ιησοϋς. Ξάφνου χτυπάει ένα σφυράκι ó ήγούμενος, και τó δείπνο παύει. Τότε ó διαβαστής πλησιάζει τόν ήγούμενο, τού ζητάει την εύλογία και τού φιλεί τó χέρι. Και ó ήγούμενος τού δίνει τó κρασί και τó ψωμί. Τότε χτυπάει με τó σφυράκι δεύτερη φορά (τρείς φορές) και όλοι σηκώνονται, ó ήγούμενος μπροστά, και έπειτα ένας-ένας οί πατέρες. Στο βάθος ώστόσο, στην έξοδο δεξιά, ó τραπεζάρης, ó διαβαστής και ó μάγειρος γονατισμένοι, ενώ οί πατέρες διαβαίνουν, ζητούν νά τούς χωρευθει άν δέν εδούλεψαν καλά. 'Ο ήγούμενος περνώντας με τó ποιμαντικό μαϋρο ραβδί τούς εύλογεί».

Οί σημειώσεις για τη μοναστική ζωή συνεχίζονται στις έπόμενες σελίδες, για νά καταλήξουν στην έγγραφη: «Νύχτα τής Κυριακής στοϋ Καρακάλου [μνήμη του ] ("Άγιου 'Ανδρέα). Στο δείπνο είναι τόσο γεμάτη ή ψυχή και τó κορμί, που δέν δέχομαι τίποτα. Μιά θέρμη λυρική στο άκουσμα τής καμπάνας...».

'Ακολουθει ή έγγραφη: «'Ομιλία μου τη νύχτα με τόν Καζαντζάκη. ('Ανώτατη διάθεση)». 'Η σπουδαιότητα αυτής τής έγγραφης θ' άποδειχθει άν τη συσχετίσουμε με την αντίστοιχη έγγραφη στο 'Οδοιπορικό του Καζαντζάκη: «Μονή Καρακάλου. 29 Νοεμβρίου. Τó βράδυ στα κρεβάτια μιλούμε πάλι για τη ουσία τής υπέρτ[ατης] επιθυμίας μας – νά δημιουργήσουμε θρησκεία. Τά πάντα ώριμασμένα. "Α! πώς νά μωρέσουμε νά έξωτερικεύσουμε ό,τι ιερώτερο και βαθύτερο έχουμε».

ΜΟΝΗ ΦΙΛΟΘΕΟΥ. 30 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

'Ο περίπατος των δυό ποιητών στη χορταριασμένη αύλή τής Μονής Φιλοθέου,

μέσα στην καταχνιά, ἄφησε στην ψυχή τους ἀνεξάλειπτες ἐντυπώσεις, καθὼς μαρτυροῦν τὸ Ἡμερολόγιο τοῦ ἐνὸς καὶ ἡ «Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο» τοῦ ἄλλου. Ὁ Σικελιανὸς σημειώνει γιὰ τὸ σύντροφό του: «Καθὼς μιλοῦσε, ἐβγαине ἀχνὸς ἀπὸ τὸ στόμα του καὶ τοῦ σκέπαζε τὸ πρόσωπο σὰν πνοὴ λιβανιοῦ». Κοινὴ εἶναι καὶ ἡ συγκίνησή τους ἀπὸ τὴν «Παναγία τῇ Γλυκοφιλοῦσα»: οἱ δυὸ φίλοι τὴν ὕμνουں σὰ δεξιὸς καὶ ἀριστερὸς ψάλτες. Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸ φυσικὸ κόσμο διαδέχονται τοὺς ὕμνους: «Ἡ νεροτριβὴ· ἡ στέρνα της· τὰ ρόδα ποὺ ἐρίχναμε καὶ ἡ δίνη τὰ κατὰπινε». Ἀκολουθεῖ μιὰ ἐγγραφή ὅλο κατάνυξη: «Ὁ ἁγιασμὸς (ὄρθρος) (1 Δεκεμβρίου) στοῦ Καρακάλου. Ἡ ὁροσιά τοῦ νεροῦ στοῦ μέτωπό μου μὲ τὸ δεντρολίβανο».

#### ΜΕΓΙΣΤΗ ΛΑΥΡΑ. 2 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

Στὴ Μονὴ Μεγίστης Λαύρας οἱ καλόγεροι δείχνουν στοὺς δυὸ προσκυνητὲς διάφορα λείψανα καὶ κειμήλια. Ὁ Σικελιανὸς ἀναφέρει τὴν «Κάρα τοῦ Μ. Βασιλείου», τὴν «Κάρα τοῦ Κουκουζέλη τοῦ Ψάλτου», τὸ «στέμμα τοῦ Νικηφόρου». Ὁ Καζαντζάκης εἶναι διεξοδικότερος: «Μᾶς ἔμπασαν στὸ Σκενοφυλάκιο, μᾶς ἔδειξαν καμαρώνοντας τοὺς θησαυροὺς τοῦ Μοναστηριοῦ – τὸ κρανίον τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τὸ σαγόνι τοῦ Θεόδωρου τοῦ Στρατηλάτη, τὸ ἀριστερὸ χέρι τοῦ Χρυσόστομου καὶ πλήθος ἄλλα κόκαλα. [...] Ὑστερα, τὴν ὁλόχρυσή στολὴ τοῦ Νικηφόρου Φωκά, κεντημένη μὲ μεταξωτὰ τριαντάφυλλα καὶ κρίνα· καὶ τὴ μαλαματένια κορόνα του, μὲ χοντρά πράσινα καὶ κόκκινα πετράδια· καὶ τὸ Βαγγέλιο γραμμένο μὲ τὸ χέρι του...».

Μιὰ ἄλλη ἐγγραφή ἀξίζει νὰ τὴ μεταφέρουμε ἐδῶ, ἐπειδὴ μέλλει νὰ μετουσιωθεῖ σὲ ποίημα: «Ἡ παρθένα Δάφνη, γλιτώνοντας ἀπὸ τοῦ Ἀπόλλωνα τὰ χέρια. Ἡ Δάφνη ἔφυγε στὸ Ἅγιον Ὅρος γιὰ νὰ σωθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα». Σὲ μεταγενέστερη ἐγγραφή ὁ Σικελιανὸς συμπληρώνει τὴ σκέψη του ἀπευθυνόμενος στὴ Θεοτόκο: «Κράτησες τὴν παρθενιά σου, ἀλλὰ δίνοντάς τη ἀπὸ τὴ ρίζα στὴ λαμπρὴ σπορά».

Ὁ Σικελιανός, παρακολουθώντας τὸ ψυχικὸ του ὥριμασμα, ἀπευθύνεται πάλι στὸν ἑαυτό του: «Εἶπα σήμερα [...] νὰ πραγματοποιήσω φέτος ἓνα βιβλίο λειτουργικὸ ποὺ μέσ' ἀπ' τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα τῆς παράδοσης, ἡ φύση ὅλη νὰ φανεῖ ὁλοζώντανη καὶ θεία, ἀποκαλυπτικά. Σὲ ἀνώτερη αἰσθήσεων ἐνότητα ὅπου ἡ αἴσθησις τῆς ζωῆς εἶναι ὁ μαγνήτης ποὺ καλεῖ τὸ ἀκέραιο πέταμα ἔξω ἀπ' τοὺς περιορισμοὺς τοῦ ἀτόμου...».

#### ΣΤΗΝ ΚΟΡΦΗ ΤΟΥ ΑΘΩ. 3 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

Ὁ Σικελιανὸς συνεχίζει τὶς σημειώσεις του στρέφοντας τὸ βλέμμα πρὸς τὸν ἔξω κόσμον: «Πλαγιὰ τοῦ Ἀθω τὴν ἴδια μέρα. Χιόνια (ἡ κορφή). Ἐλιές καὶ κυπαρίσσια, γυμνὲς λεῦκες, μαργαρίτες, καὶ στὸ τέλος θάλασσα γαλάζια, ἀκοίμητος μαγνήτης».



Ἡ ἐγγραφή αὐτὴ θὰ ἦταν δυσνόητη ἂν στὴν «Ἀναφορὰ» τοῦ Καζαντζάκη δὲν συναντούσαμε μιὰν ἐκτενὴ περιγραφὴ τῆς ἀνάβασης τῶν δυὸ ποιητῶν στὴν κορυφὴ τοῦ Ἄθω. Ὑστερα ἀπὸ τρεῖς σελίδες, ὁ ἴδιος ὁ Σικελιανὸς συμπληρώνει τὶς ἐντυπώσεις του: «Ὁ μαγνήτης τοῦ πολύαστρου [οὐρανοῦ]. Ἡ νύχτα. Τὰ ἔλατα ἀπ' τὴ Λαύρα στὴν Κερασιά. Μονοπάτι σὲ γκρεμὸ στὴ θάλασσα. Τὰ νησιὰ Θάσος, Σαμοθράκη κλπ., στὴν ἔνταση τῆς θεωρίας "ἐφήμερα". Τὸ ἔλατο – τοῦ πράσινου ἀνεροῦσα. Ἀναγωγὴ στὴν ἀρχικὴ τάση μας καὶ δύναμη...».

Ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ σπάνιου βιώματος ποὺ ἀξιώθηκε στὴν κορυφὴ τοῦ Ἄθω, ὁ Σικελιανὸς σημειώνει: «Ὁ κύκλος τῆς ζωῆς μου τελειωμένος. [...] Ἡ ζωὴ μου παρυσιάζεται ὡς ἀνώτατο ἀγαθόν. Οἱ ξαφνικὲς πνοὲς ποὺ ὀργώνουν τὸ θάλλος μὲ τὸ ρίγος ρίχνουν θησαυρὸ τὰ ξερὰ φύλλα, καὶ γυμνώνοντας τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ παρελθόν του, τὸν ἀφήνουν στὶς αἰώνιες σχέσεις ἐμπροστὰ στὴν ἀναρχὴ πηγὴ τῆς ζωῆς. Ρυθμίσου μὲ τὸ σύμπαν. Κάθε μεταβατικὴ συγκίνηση ἔχει λείψει μέσα μου. Γονατίζω σὰν τὸ βόδι καὶ φτερόνομαι σὰν ἀρχάγγελος».

#### ΣΚΗΤΗ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΩΝ. ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΙΩΑΣΑΦΑΙΩΝ. 5 - 6 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

Οἱ δυὸ προσκυνητὲς ἐπισκέπτονται στὶς 5 - 6 Δεκεμβρίου τὴ Σκῆτὴ τῶν Κανσοκαλύβων, ὅπου οἱ μοναχοὶ καταγίνονται μὲ τὴν ἀγιογραφία καὶ τὴν ξυλογλυπτικὴ. Διεξοδικὲς εἶναι οἱ περιγραφὲς τόσο στὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Σικελιανοῦ ὅσο καὶ στὴν «Ἀναφορὰ» τοῦ Καζαντζάκη. Ἐντύπωση τοὺς κάνει ἡ ἀφιέρωση τῶν μοναχῶν στὸ ἔργο τους. Ἐνας ξυλογλύπτης ἔχει ἐξαυλωθεῖ ἀπὸ τὴ μακρὰ ἄσκηση τῆς τέχνης του: «Ὡχρὸς, μὲ τὰ γένια σὰ μετὰξί γύρω ἀπὸ μυτερὸ πρόσωπο, καὶ βαθιὰ παρθενικὰ μάτια. Τὸ χέρι του εἶναι ἀπαλὸ σὰν κέρινο, ἀλαφρὸ σὰν ἀντίδωρο». Ἄλλος ξυλογλύπτης, μὲ τ' ὄνομα Ἀρσένιος, εἶναι ἓνας αὐτοδίδακτος ποὺ κατέκτησε τὴν τεχνικὴ τελειότητα. Ἐκεῖνος ἐσκάλισε τὸ ξακουστὸ ἐγκόλπιο μὲ τὴ Δευτέρα Παρουσία ποὺ οἱ δυὸ φίλοι εἶχαν θαυμάσει στὶς Καρυές. «Ἀρχισε ἀπὸ μικροὺς ἄξεστους σταυρούς. Δούλεψε 15 χρόνια τὴ Δευτέρα Παρουσία. Σὲ κάθε πρόσωπο ἔδωκε ἑκφραση. Στὴν ὄψη του ἔχει σταλαγμένο τὸ φῶς τῆς ἐργασίας. Στὸ μικρὸ του δωμάτιο, ὅλα τὰ σύνεργα τῆς τέχνης του. [...] Τὸ κοτσύφι του. Τρώει σμυρτιὰ ἀπ' τὸ χέρι, κουκιὰ κισσοῦ καὶ ζυμάρη».

Κατὰ τὴ διαμονὴ του στὰ Κανσοκαλύβια, ὁ Σικελιανὸς ἀναπολεῖ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ποὺ μελέτησε στὴ Μονὴ Σταυρονικήτα καὶ προσθέτει κάτι ἀπὸ τὴ διδασκαλία τους. «Μάξιμος Ὁμολογητής: Τὸ θυμικὸν τῆς ψυχῆς ἀγάπη χαλίνωσον· καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν αὐτῆς ἐγκρατεία καταμάρανον καὶ τὸ λογιστικὸν αὐτῆς προσευχῇ πτέρωσον, καὶ τὸ φῶς τοῦ νοῦ οὐκ ἁμαυροῦται ποτέ. Νὰ διαβάσω Χρυσόστομο, Βασίλειο καὶ Γρηγόριο Ναζιανζηνό». Μετὰ ἀπὸ τέσσερις σελίδες, ὁ μύστης συνεχίζει

τις σκέψεις του: «Τὴ νύχτα, ἡσυχία. Ξαναθυμοῦμαι τὸν [Μανουήλ] Πανσέληνο στὴ βεράντα τῶν Ἰωασαφαίων. Βαθύτατη συνείδηση τῆς ἠθικῆς μου ἀνάτασης στὸ ἔργο ποὺ δὲν εἶναι δυνατό νὰ βρεῖ μιὰ ἡχώ. Ὅλο μου τὸ ἔργο πιά στερεωμένο στὴ θέληση ὡς σὲ βράχο, αἰώνια. Ὅταν γυρίσω, ἔπειτα ἀπὸ δυὸ-τρεῖς μέρες θὰ πάω στὴ Συκιά. Νὰ νιώσω βαθιὰ τὴν ἀπόλυτη εὐλάβεια τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς εὐτυχίας».

ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ. 7 - 8 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

«Ἐξαίσια βαρκάδα ἕως τῆ Μονῆ Ἀγίου Παύλου», σημειώνει ὁ Καζαντζάκης. «Χίλια χρώματα ἡ θάλασσα, ἀνάλαφρα γαλάζια καὶ πράσινη καὶ σὰ σεντέφι. Κρεμαμενοὶ βράχοι, κατακόκκινοι, σὰν αἷμα, μαῦρες σπηλιές κι ἀγριοπερίστερα, καὶ ξάφονο στρωτὲς κατάσπρες ἀμμουδιές».

ΜΟΝΗ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ. 9 - 10 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

«Τὴν ἄλλη μέρα, – συνεχίζει ὁ Καζαντζάκης, – μπήκαμε πρωὶ-πρωὶ στὴ βάρκα καὶ τραβήξαμε κατὰ τὴ Μονὴ Διονυσίου». Ὁ Σικελιανὸς ἐνθουσιάζεται ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες τῆς Τράπεζας τῆς Μονῆς: «Ἡ Σύναξις τῶν Ἀσωμάτων. Φωτεινὸς χορὸς. Ὁ Ἰησοῦς στὴ μέση – δωδεκαετής, παιδί. Ὅλοι οἱ ἄγγελοι μὲ πυρρὰ μαλλιά, φωτοστέφανα χρυσά, χρυσὲς φτεροῦγες, χρυσὰ πετραχήλια καὶ ζῶνες. Φωτεινότερο ἀπὸ θερισμὸ σταχυῶν σὲ ἡλιοβασίλεμα καλοκαιρνὸ. [...] Τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ: μεγάλο, φωτεινὸ μέτωπο, φρύδια κυρτά, μικρὸ πρόσωπο».

Μετὰ τὶς τοιχογραφίες, ὁ Σικελιανὸς περιγράφει δυὸ μικρογραφίες ἀπὸ κώδικα τῆς Μονῆς Διονυσίου, χωρὶς νὰ προσδιορίζει ἀκριβῶς τὴν προέλευσή τους: «Κίνησις ἀγγέλων. Οἱ ἄγγελοι κρατώντας τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ καθὼς ὁ κολυμπιστὴς ποὺ πιάνεται στὴ θάλασσα ἀπὸ βάρκα». Πρόκειται γιὰ μικρογραφία ἀπὸ Εὐαγγελιστάριο ποὺ παριστάνει τὴν «Ἀνάληψη». Ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή ἄλλης μικρογραφίας, μὲ τὴν ἴδια ἀσάφεια ὡς πρὸς τὴν προέλευση: «Ἐξελθε ψυχὴ καὶ κρίνον κατ' ἀξίαν. Ἡ ψυχὴ σὰ βρέφος βγαίνει ἀπὸ τὸ στόμα νεκροῦ μοναχοῦ. Ἄγγελος, μὲ μιὰ ὀρμὴ φτερούγας ἀντίστροφη, ὅλη δύναμη, τὴν παίρνει ἀπ' τὰ δυὸ χέρια, μαζὶ πιασμένα ἀπ' τὸ σφυγμό. Τριγύρω μοναχοὶ μαζεμένοι καὶ φοβισμένοι βλέπουνε. Στὸ κεφάλι τοῦ νεκροῦ ἕνας σκύβει μὲ δέος καὶ προσοχή. Λοξοβλέπει ὁ δεξιὰ μοναχὸς (ὁ πρῶτος, οἱ ἄλλοι σφιγμένοι ἀπάνω του)». Πρόκειται γιὰ μιὰ μικρογραφία σὲ Ψαλτήρι ποὺ τὴν ἔχουμε ἐπίσης ἐντοπίσει.

ΜΟΝΗ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΑ. 11 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

Οἱ ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴ Μονὴ Γρηγορίου περιγράφονται μὲ συντομία. Ὁ Σικελιανὸς σταματᾷ μπρὸς σὲ μιὰ νέα «Σύναξη τῶν Ἀσωμάτων», ἀγναντεύει τὴ «δροσερὴ



ἡλιόλουστη θάλασσα» ἀπὸ τὸ κελὶ τοῦ πατρὸς Δομετίου, «προσκυνᾷ τὸ κρανίον τοῦ μικροῦ μάρτυρος Κηρύκου καὶ μέρος τῆς κάρας τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου».

Ἀπὸ τῆ Σιμωνόπετρα, ὁ ποιητὴς διατηρεῖ μιὰν ἀνεξάλειπτη ἀνάμνηση: «Θυμοῦμαι ἄξαφνα τὸ ζεστὸ χέρι τῆς Μαγδαληνῆς στὴ Σιμωνόπετρα». Ἡ ἐγγραφή θὰ ἦταν ἀκατανόητη ἂν δὲν ξέραμε ὅτι, κατὰ τὸν ἀγιορείτικο θρύλο, τὸ χέρι στὸ λείψανο τῆς Ἀγίας διατηρεῖται πάντα ζεστό. Στὸ ποίημα «Μαγδαληνή» ποῦ ὁ Σικελιανὸς ἔγραψε ὕστερα ἀπὸ τρία-τέσσερα χρόνια, τὸ τελευταῖο τετράστιχο τὸ ἔχει τυπώσει μὲ ἡμίμαυρα στοιχεῖα (διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα) γιὰ νὰ δείξει ὅτι ἐδῶ περιγράφει ἓνα προσωπικὸ βίωμα:

Μαγδαληνή, Μαγδαληνή, τοῦ πόθου μέγα ἀστέρι·  
σὲ μοναστήρι ἀνέβασες κ' ἐμένανε πιστό,  
γιὰ νὰ φιλήσω λείψανο τὸ ἀτίμητό Σου χέρι·  
κ' ἦταν ἀκόμα, ὥς πίθωσα τὰ χεῖλιά μου, ζεστό!

Ἐπισημαίνουμε μιὰν ἄλλη ἐγγραφή ποῦ θ' ἀποδειχθεῖ σημαντική: «Ἡ μέρα τῆς Μαγδαληνῆς. Ἀπαντήσαμε ἀνεβαίνοντας ἓνα φίδι ποῦ βῆκε ναρκωμένο κ' ἔβοσκε ἀπ' τὴ ζέστη. (Πάλι στὶς 11 δεκεμβρίου). Παραπάνω βρίσκουμε, ὦ ζεστὸ θάμα μύρου, μενεξέδες ἄγριους. Τοὺς ἔβαλα μὲς στὴ θήκη τοῦ λειψάνου τ' Ἀι Διονύση, σιμὰ στὸ γράμμα τοῦ πατέρα». Ὁ ἀναγνώστης θ' ἀπορήσει ποῦ βρέθηκε ἐδῶ τὸ «λείψανο τ' Ἀι Διονύση». Μιὰ ἐξήγηση εἶναι ἀπαραίτητη. Τὸ σκῆνωμα τοῦ Ἀγίου φυλάσσεται, ὥς γνωστό, στὴν ἐκκλησία του στὴ Ζάκυνθο, ποῦ ἦταν ἡ πατρίδα του. Σὲ παλαιότερα χρόνια συνήθιζαν, τὴ μέρα ποῦ γιόρταζαν τὴ χάρη του, ν' ἀφαιροῦν τὸ κάλυμμα τῆς λειψανοθήκης γιὰ νὰ μποροῦν οἱ πιστοὶ ν' ἀσπάζονται τὸ χέρι τοῦ ἁγίου. Ἐνας θρησκόληπτος, τὴ στιγμὴ ποῦ τὸ φιλοῦσε, ἔκοψε μὲ τὰ δόντια του τὴν πρώτη φάλαγγα τοῦ ἀντίχειρα καὶ τὴν κράτησε μέσα στὸ στόμα του ὥσπου βγῆκε ἀπὸ τὴν ἐκκλησιά. Μετανιωμένος ὕστερα γιὰ τὴν ἱεροσυλία του, παρέδωσε τὸ κοκαλάκι στὸν Ἐπίσκοπο Ζακύνθου, καὶ κεῖνος ἐπειδὴ τοῦτο εἶχε βεβηλωθεῖ, δὲν τὸ ἐπανεφέρε στὴ θέση του, ἀλλ' ἀναζήτησε τὸν πλησιέστερο συγγενὴ τοῦ Ἀγίου γιὰ νὰ τοῦ τὸ παραδώσει. Ἐπακολούθησε μιὰ δίκη μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν Σιγούρου καὶ Σικελιανοῦ, συγγενῶν τοῦ Ἀγίου, ποῦ κράτησε σαράντα περίπου χρόνια, μὲ τελικὸ νικητὴ τὸν Ἰωάννη Σικελιανό, πατέρα τοῦ ποιητῆ. Ἐκτοτε οἱ Σικελιανοὶ ἐφύλασσαν στὸ εἰκονοστάσι τους τὸ ἐλάχιστο τμῆμα ἀπὸ τὸ ἱερὸ λείψανο, καὶ κάθε χρόνο στὴ γιορτὴ τοῦ Ἀγίου, τὸ φέρνανε στὴν ἐκκλησιά τῆς Λευκάδας, ὅπου κάνανε λειτουργιὰ μὲ ἀρτοκλασία, κ' ὕστερα δίνανε δεξίωση στὸ σπίτι τους. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰωάννη Σικελιανοῦ στὰ 1910, ὁ Ἀγγελος ἔγινε κάτοχος τοῦ κειμήλιου, καὶ τὸ διατηροῦσε



μέσα σὲ ἀσημένια θήκη, πού σὲ ἐπίσημες ὥρες τῆς ζωῆς του τὴν κρεμοῦσε ἀπ' τὸ λαιμό του μὲ μιὰν ἀλυσιδίτσα. Αὐτὸ τὸ «λείψανο τ' Ἄι Διονύση» εἶχε πάνω του στὸ προσκύνημα τοῦ Ἀγίου Ὁρους μαζὶ μ' ἓνα γράμμα τοῦ πεθαμένου πατέρα του – δεῖγμα ἀληθινῆς εὐλάβειας γιὰ τὸν Ἅγιο καὶ τὸ γεννήτορα.

Ἡ αὐτοπαιδεῖα τοῦ Σικελιανοῦ τραβάει πρὸς τὸ τέλος τῆς. Οἱ σκοποὶ του ἀποσαφηνίζονται στὸ πνεῦμα του: «Κάνοντας τὸ γύρο τῆς Ἑλλάδας ὅπως ὁ ἱερέας μὲ τὸ σταυρὸ τὸ γύρο τοῦ ναοῦ, σ' ἀπιθώνω στὸ ἀφάλι τῶν Δελφῶν». Τί «ἀπιθώνει», δὲν εἶναι ξεκάθαρο. Πιθανῶς τὸ «Ἀγιορεῖτικο Ἡμερολόγιο», πού καταλήγει, καθὼς θὰ δοῦμε, στὴ λέξη Δελφοί. Ὁ Σικελιανὸς ἀπευθύνεται ἔπειτα στὴν Παναγιά, τὴν προστάτισσα τοῦ Ἀγίου Ὁρους: «Μάνα, ἔρχομαι γυμνὸς μπροστὰ σου σὰν ὁ Ἀχιλλέας μπροστὰ στὴ Θέτη. Μάνα, εἶμαι γιός. Κ' εἶσαι πλατύτερη ἀπ' τὴ θάλασσα...».

Ἀκολουθοῦν οἱ ἐγγραφές:

«(α) Εἶδα τὸν ὅσιο σὰν τὸ Σιληνὸ πού ἐκυνηγοῦσε ὁ Μίδας μὲς στὰ δάση. (Ὅταν τὸν ἔπιασε τὴν ὥρα πού ἐγενόταν τὴν κερήθρα)».

«(β) Τὸ ἄσυλο τῆς χαρᾶς.

Τὸ ἄσυλο τῆς χαρᾶς εἶναι σὰν καλύβι ἀπὸ χλωρὰ κλαδιὰ καλοκαιρινὸ πού ἓνα κοπάδι σταματώντας βόσκει τραβώντας τα».

Παράβαλε μὲ τοὺς στίχους:

Κι ὡς στὴ χλωρὴ λατοκαλύβα,  
π' ἀναπαύεται ὁ βοσκός,  
τὰ γίδια  
τριγυρίζοντας τὴν ἀπ' ἔξω, μὲς στὰ σκότη  
τῆς βοσκᾶν τραβώντας τὰ κλαδιὰ,  
παρόμοια ἀπ' τὶς πνοὲς τοῦ ἀγέρα  
ἐταράζονταν  
τ' ἄσυλό σου τὸ ἱερό!

Καὶ ἡ κατακλείδα τοῦ Ἡμερολόγιου:

Δάμασμα μέσα κ' ἔξω τῆς φύσης.  
Δελφοί.

Ἀλλὰ ἔχουμε ἄραγε ἐδῶ τὸ τέλος τοῦ Ἡμερολόγιου; Ἡ περιήγηση τῶν δυὸ ποιητῶν περιέλαβε τὰ εἴκοσι μοναστήρια τοῦ Ὁρους, καὶ συνεχίστηκε ἕως τὶς 22 Δεκεμβρίου 1914. Τὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Σικελιανοῦ σταματᾷ στίς 11 Δεκεμβρίου, στὴ Μονὴ Σίμωνος Πέτρα. Ὑπολείπονται 14 μέρες ὡς τὶς 25 Δεκεμβρίου, ὅποτε

ἐπιστρέφουν στην Ἀθήνα, καὶ μιὰ δεκαριά μοναστήρια, πού ἀναφέρονται στοὺς ὁδοιπορικὸς τοῦ Καζαντζάκη: Ξενοφώντας, Ἀγίου Παντελεήμονος, Δοχειαρίου, Κασταμονίτου, Ζωγράφου, Ἑσδιγμένου, Χιλιαδαρίου, Βατοπεδίου, Κουτλουμουσίου, Ξηροποτάμου. Ἀραγε συνέχισε ὁ Σικελιανὸς τίς σημειώσεις του σὲ ἄλλο τετραδιάκι; Ἡ ἔπαυσε νὰ καταγράφει τίς ἐντυπώσεις του; Ἡ ἀρχαική ἔρευνα δὲν ἔχει ἀκόμα ὀλοκληρωθεῖ.

## ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Διάβασα τὸ Ἀγιορείτικο Ἡμερολόγιο τοῦ Σικελιανοῦ μὲ τὴν εὐλάβεια πού ἔδειξε ὁ ἴδιος στοὺς προσκύνημά του. Ὁ βιογράφος καὶ ὁ μελετητὴς τοῦ ἔργου του, προσμένοντας νὰ δημοσιευθεῖ αὐτούσιον τὸ κείμενο, ἔχουν ἤδη στὴ διάθεσή τους μιὰν ἀπαράμιλλη μαρτυρία γιὰ τὸν ψυχικὸ βίον τοῦ ποιητῆ καὶ τὴ μέθοδο τῆς αὐτοδιδασκαλίας καὶ δημιουργίας του.

Ὁ Σικελιανὸς ἔθεσε στὸν ἑαυτό του ἀρκετὰ ἐνωρὶς τὸ κύριο μεταφυσικὸ ἐρώτημα. Ἡ ἀπορία περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐγγενὴς στὸν ἀληθινὸ ποιητὴ, ἐπειδὴ τὰ αἰσθητὰ πράγματα τὰ ἀντιλαμβάνεται ὡς σύμβολα ὑπεραισθητοῦ κόσμου. Τὸ ἴδιο τὸ μυστήριον τοῦ εἶναι του τὸν ὠθεῖ ν' ἀναζητήσει τὴν Ἀρχὴν πού τὸν ἐπλασε. Κατὰ τὴ νεότητά του, ὁ Σικελιανὸς εἶδε τὸ Θεὸ νὰ φανερώνεται μέσα ἀπὸ τὰ δημιουργήματά του, ἀλλὰ ὅσο προχωροῦσε στὴν ἡλικία, τὸ πανθεϊστικὸ συναίσθημα δὲν τὸν ἱκανοποιοῦσε. Ὡς ἐκφραστὴς τῆς ψυχῆς τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ, ἔνιωθε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐμβαθύνει στὴν πίστη πού εἶχε καὶ κείνος ἀποδεχθεῖ μὲ τὸ βάπτισμα. Ὁ Θεός, μετὰ τὴν ἐνανθρώπιση του, δὲν φανερώνεται μονάχα μέσα ἀπὸ τὰ δημιουργήματά του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ Λόγον πού εὐδόκησε νὰ πέμψει στοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ Σικελιανὸς, στὰ τριάντα του χρόνια, πόθησε νὰ ἐκχριστιανίσει τὴν ψυχὴν του. «Ἡ Συνείδηση τῆς πίστεως», τὸ «Πάσχα τῶν Ἑλλήνων» καὶ ἄλλα χριστιανικὰ ποιήματα πού ἔγραψε γύρω στὰ 1915 - 18 δείχνουν τὸ δρόμον πού διάλεξε γιὰ νὰ γνωρίσει τὸ Θεὸ τῶν πατέρων του: πρῶτα μὲ τὸ προσκύνημα τοῦ Ἀγίου Ὄρους καὶ τὰ διδάγματα πού ἀπεκόμισε, καὶ ὕστερα μὲ τὴν ποιητικὴ δημιουργία του. Ἡ συμμετοχὴ του, ἐξ ἄλλου, στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀποδείχθηκε ὡς ὁ καταλληλότερος τρόπος νὰ ἐνωτισθεῖ τὸ λόγον τοῦ Θεοῦ. Δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι τὸ πρῶτον βιβλίον πού διάλεξε γιὰ τὴ μύησίν του ὑπῆρξε ἡ «Λειτουργικὴ». Ἐπακολούθησε, καθὼς εἶδαμε, ἡ μελέτη διαφόρων θεολογικῶν συγγραμμάτων, πού τὸν ἐφώτισαν ὡς πρὸς τὴ νοερά προσευχή, τὴν αὐτοσυγκέντρωση, τὴν ἐνωσιν μὲ τὸ Θεὸ διὰ τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ ἄλλα μυστήρια. Τὰ κύρια ὀνόματα πού συναντοῦμε στοὺς Ἀγιορείτικους Ἡμερολόγιον ἀνήκουν ἀποκλειστικῶς σὲ ἁγίους, σὲ ἀσκητὰς, στοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, σὲ μεγάλους μυστικούς, καὶ ἐν γένει σὲ ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς. Τοῦτο εἶναι φυσικὸν προκει-

μένου για ένα προσκύνημα στη μοναστική Πολιτεία. Ἀλλὰ ἡ πνευματικὴ κατεύθυνση τοῦ Σικελιανοῦ, σ' αὐτὴ τὴν περίοδο τοῦ βίου του, μαρτυρεῖται ἐξ ἴσου ἀπὸ τὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ Ἡμερολόγιου, ὅπου ἔχουν καταγραφῇ στοχασμοὶ καὶ γεγονότα προγενέστερα ἀπὸ τὴ μετάβαση στὸ Ἅγιον Ὅρος. Ἐνας δείχτης τῶν κυρίων ὀνομάτων θὰ περιελάμβανε τὸ Βούδα, τὸν Πλάτωνα, τὸ Δάντη, τὸ Σβέντεμποργκ, τὸν Γκαίτε, τὸν Μπαλζάκ, τὸ Νίτσε, τὸν Μπερζόν...

Χώρα ἀπὸ τὰ θεολογικὰ συγγράμματα, ὁ Σικελιανὸς εἶδε στὴν ὑμνολογία καὶ ἀγιογραφία ἓναν τρόπο συγγενέστερο πρὸς τὴ δική του φύση γιὰ νὰ προσεγγίσει τὸ Θεό. Αὐτὸν τὸν τρόπο, θὰ τὸν ποῦμε *δ ρ ό μ ο τ ῆ ς κ α ρ δ ι ᾱ ς*: ὁ κοινότυπος τοῦτος ὅρος ἐκφράζει τὴ θεορία τῶν μυστικῶν κατὰ τὴν ὁποία ὁ Θεὸς εἶναι ἀπρόσιτος στὴ λογικὴ σκέψη, ἀλλὰ τὸ φῶς του μπορεῖ νὰ καταυγάσει τὴν καρδιά πού φλέγεται ἀπὸ θεῖον ἔρωτα. Ὁ μυστικὸς δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸ δόγμα ἢ τὴν αἵρεση, ἀλλὰ προσπαθεῖ μὲ τὴ νοερὰ προσευχὴ ἢ ἄλλα πνευματικὰ μέσα νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὴν «ὑπερούσια οὐσία».

Ἡ ἀνακαίνιση τῆς ψυχῆς τοῦ Σικελιανοῦ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διεύρυνση τοῦ πνευματικοῦ του ὀρίζοντα. Τὸ ποιητικὸ του ἰδίωμα πλουτίζεται μὲ νέες λέξεις, πού τὸν παρακολουθήσαμε νὰ τὶς προσοικειώνεται καὶ νὰ τὶς θησαυρίζει. Ἀκόμα καὶ ὁ φυσικὸς κόσμος ἐρμηνεύεται τοῦ λοιποῦ μὲ νέα σύμβολα, παρμένα ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ παράδοση. Ἡ ἱστορία ἐξαγνίζεται, ὁ χρόνος μετρίεται μὲ τὶς ἐορτὲς τῶν θείων προσώπων, αὐτὴ εἶναι ἡ *φ υ σ ι κ ῆ* ὠφέλεια τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό του, θέλω νὰ πῶ ὅτι αὐτὴ ταίριαζε μὲ τὴ δημιουργικὴ κλίση του. Τὰ οὐτοπικά του σχέδια ν' ἀναμορφώσῃ τὴ μοναστικὴ ζωὴ ἦταν ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἐγκαταλείπει κανεὶς μόλις ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν τόπο πού τὰ γέννησε.

Ὅσα ἐξέθεσα παραπάνω μπορεῖ νὰ ὀδηγήσουν στὸ λαθεμένο συμπέρασμα ὅτι ὁ Σικελιανὸς ἀπαρνήθηκε τὸν ἀρχαῖο κόσμο. Τὸ ἔργο του εἶναι ἐκεῖ γιὰ ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ ἀρχαῖος καὶ ὁ χριστιανικὸς κόσμος ὑπῆρξαν γιὰ κεῖνον ἰσότιμα μέρη ἐνιαίας παράδοσης. Ὁ Σικελιανὸς διδάχθηκε ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὅτι ὁ ἐλληνικὸς λόγος δὲν ὑπῆρξε ἀσυμβίβαστος μὲ τὴ χριστιανικὴ θεολογία. Οἱ ἀρχαῖοι θεοί, ἐξ ἄλλου, ἐξακολουθοῦσαν νὰ ζοῦν στὴ συνείδησή του ὡς προσωποποιήσεις φυσικῶν δυνάμεων ἢ νοημάτων τοῦ πνεύματος. Ἡ ποιητικὴ δημιουργία του, ἂν μελετηθεῖ στατιστικῶς, θ' ἀποδειχθεῖ ἰσομερῶς μοιρασμένη ἀνάμεσα στὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴ χριστιανοσύνη, τόσο ὡς πρὸς τὰ θέματα ὅσο καὶ τὰ σύμβολα. Κατὰ τὴν ὥρα τῆς ὀριμότητάς του, ὁ Σικελιανὸς θὰ μπορούσε ν' ἀναφωνήσῃ ὅπως ὁ Δάντης πού κινεῖ νὰ ἱστορήσῃ τὰ θαύματα τοῦ Παράδεισου:



*Μ' ἔφτανε ἡ μιὰ τοῦ Παρνασσοῦ ὡς τὰ τώρα  
κορφή· μὰ καὶ τὶς δυό 'χω τώρα ἀνάγκη,  
μὲς στὴν παλαίστρα νά 'μπω ποὺ ἀπομένει.*

Ὁ μελετητὴς τοῦ συνόλου τῆς δημιουργίας τοῦ Σικελιανοῦ θὰ σταματήσει ἀσφαλῶς στὸ «Πάσχα τῶν Ἑλλήνων», μιὰν ἀπὸ τὶς πιὸ μεγαλειώδεις συνθέσεις του, ὅπου σαφέστερα ἐκφράζεται ἡ κατάληξη τῶν βιωμάτων τοῦ Ἀγίου Ὁρους καὶ πραγματοποιεῖται ἡ τελικὴ ἐναρμόνιση τοῦ ἀρχαίου μὲ τὸν χριστιανικὸ κόσμο. Τὸ «Πάσχα τῶν Ἑλλήνων» περιλαμβάνει ἑντεκα μέρη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ Β' καὶ Γ' ἐμπνέονται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους μύθους. Ἡ ὅλη σύνθεση ἀρχίζει μὲ τοὺς «Καθαρμούς», ὅπου ὁ ποιητὴς μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν ὥρα κατὰ τὴν ὁποία τὸ πνεῦμα του ἀναζήτησε ἓνα νέο προσανατολισμό:

*Ντυμένος τὸ μυρόβλητον ἀθλητικὸ χιτῶνα,  
στῆς ἡλικίας τὸ πλήρωμα σὰν ἦρθα τοῦ Χριστοῦ...*

Τὸ Δ' μέρος τοῦ «Πάσχα τῶν Ἑλλήνων» φέρει τὸν τίτλο «Πέμπτο Εὐαγγέλιο», καὶ συνεχίζεται σὲ ἄλλα 7 μέρη: «Ἡ Φυγὴ», «Στὸν ξενῶνα τῆς Βηθλεέμ», «Ἡ Γέννηση», «Ὁ Δωδεκαετής», «Ὁ Ἰησοῦς στὴ Βηθανία», «Μαγδαληνὴ» καὶ «Ὑμνος στὴν Παναγία». Ὁ Σικελιανὸς δὲν ἀποκρύπτει τὴν πρόθεσή του νὰ καταστεῖ ὁ πέμπτος Εὐαγγελιστής: ἐκεῖνος ποὺ θ' ἀναδιηγηθεῖ τὸ βίο τοῦ Χριστοῦ *σ τ ῆ γ λ ὡ σ σ α τ ῆ ς κ α ρ δ ι ᾱ ς*, γιὰ νὰ ἐγχύσει πνεῦμα ζωῆς στὴν ἐκκλησία τῶν πιστῶν.

«Ἄφοῦ, στὰ πλάγια τοῦ Ἑλικῶνα, ἀκούσει ὁ Ποιητὴς τὶς Μυστικὲς Ἑλληνικὲς φωνές, [...] ἀκούει ξάφνου μιὰ μικρὴ καμπάνα ποὺ καλεῖ σὲ μακρινὸ χωριὸ γιὰ τοὺς Χαιρετισμοὺς τῆς Μάνας τοῦ Θεοῦ. [...] Ὁ πεσμένος στὰ σκοτάδια Μύθος τοῦ Ἰησοῦ φωνάζει σὰν τὸ πουλὶ πῶχει γλιστρήσει ἀπ' τὴ φωλιά. [...] Σηκώνοντας τὸ Μύθο, (ὁ Ποιητὴς) παίρνει πάλι τὸν ἀνήφορο τοῦ θείου βουνοῦ, γιὰ νὰ τὸν ἀνεβάσει στὴν κορφή. [...] Τότε ἀρχίζει νὰ διηγεῖται στοὺς ἀνθρώπους τὸ Εὐαγγέλιο [...], ἱστορίζοντας ὅσο μπορεῖ «ἀπλᾶ, ἀτρεμῇ καὶ εὐδαίμονα» τὰ πρόσωπα ποὺ αἰῶνες ἦταν καὶ εἶναι οἱ καθρέφτες τῶν ψυχῶν».

Τὰ πρῶτα δυὸ τετράστιχα τοῦ «Ε' Εὐαγγελίου» κάνουν ἀκόμα πιὸ ξεκάθαρη τὴν πρόθεση τοῦ Σικελιανοῦ:

Ἔχει ὁ Ματθαῖος τὸν Ἀγγελο· κι ὁ Μάρκος τὸ λιοντάρι·  
 ἔχει ὁ Λουκάς στὰ πόδια του τὸ ἀγνὸ καματερό·  
 καὶ ὁ Ἰωάννης δίπλα του, σκουτάρι καὶ κοντάρι,  
 τὸν Ἀετό, πού μ' ἔτοιμο τονε κοιτάει φτερό.

Κ' ἐγώ, στερνὸς καὶ ξέχωρος, μιὰ φούχτα ὀλύμπιο στάρι  
 πού νὰ τὸ σπείρω σήμερα στὴ γῇ μου λαχταρό·  
 κάθε σπειρί, κι ἀτίμητο κλωνὶ μαργαριτάρι·  
 κάθε σπειρί, κι ἀντίκλειδο στὸν ἄμετρο καιρό...

Δυστυχῶς, ἡ μεγάλη αὐτὴ ποιητικὴ σύνθεση παρέμεινε ἀναποτελέστη. Μήδε τὴν ἐπὶ τοῦ Ὅρους ὁμιλία περιλαμβάνει, μήδε τὴν ἑβδομάδα τῶν Παθῶν. Τοῦτο δὲν ὀφείλεται σὲ λιποψυχία τοῦ ποιητῆ, ἀλλὰ στὴν ὀλιγοπιστία τοῦ τόπου καὶ τοῦ καιροῦ του. Ὁ ἴδιος ὁ Σικελιανός, σὲ μιὰ ἐγγραφή τοῦ Ἡμερολόγιου, εἶχε προβλέψει: «Βαθύτατη συνείδηση τῆς ἠθικῆς μου ἀνάτασης στὸ ἔργο πού δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ βρεῖ μιὰ ἡχώ».

Ὡς σχολιαστὴς τοῦ Ἀγιορείτικου Ἡμερολόγιου, ἀναγνωρίζω ὅτι δὲν ἔχω ἐξαντλήσει τὸ θέμα μου. Ὅμως, ἂν δὲν ἀφιέρωνα δυὸ λέξεις ἀκόμα στοὺς δυὸ ποιητές, ἡ παράλειψή μου θὰ ἦταν ἀσυχώρητη. Τὸ χρονικὸ τῆς φιλίας τους, τὸ παρακολούθησα σὲ ἄλλη εὐκαιρία. Ἀρκοῦμαι νὰ ἐπισημάνω ἐδῶ ὅτι ἡ σαραντάμερη διαμονὴ στὸ Ἅγιον Ὅρος ὑπῆρξε τὸ ὁμορφότερο κεφάλαιο τῆς κοινῆς ζωῆς τους. Ἀλλὰ ἡ κατάληξη τῶν βιωμάτων τους ἔδειξε τὴ διαφορὰ τῶν χαρακτήρων τους. Ὁ Σικελιανὸς συνέχισε τὴ θρησκευτικὴ του ἐμπειρία μὲ τὴ συμμετοχὴ του στὴν Ἐκκλησία τῶν πιστῶν καὶ μὲ τὸ προσκύνημά του στοὺς Ἁγίους Τόπους τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1921. Μήδε ἔπαψε νὰ διαχύνει τὸ Χριστιανισμό του στὴ μετέπειτα δημιουργία του («Ὁ Χριστὸς στὴ Ρώμη», «Ὁ Χριστὸς λυόμενος» ἢ «Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ»). Ὁ Καζαντζάκης εἶχε ἀρχικῶς συναισθήματα κοινὰ μὲ τὸ σύντροφό του. Στὴ σ. 98 τοῦ Ὀδοιπορικοῦ του σημειώνει ὅτι σκοπεῖ νὰ γράψει ἓνα βιβλίο γιὰ τὸ πνευματικὸ τους προσκύνημα: «Πῶς ἐξήσαμε τὴ ράτσα μας, τὴν πίστη τῶν πατέρων, πῶς ὑψώσαμε παντοῦ τὴν ψυχὴ, πῶς ἐχαιρετήσαμε τὴ ζωὴ πού ὑψώνεται, σὰ σαῖτα τῆς θείας χάρης, πρὸς τὰ οὐράνια.[...] Πῶς διαβάζαμε Dante, Βούδα, Εὐαγγέλιο. Πῶς μιλούσαμε γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴ ζωή...» Τὸ βιβλίο δὲν ξέρουμε ἂν τὸ ἔγραψε· πιθανῶς τὸ ἔγραψε καὶ τὸ ἔσκιε. Πάντως μερικὰ ἀπὸ τὰ βιώματα τοῦ Ἀγίου Ὅρους ἔχουν περάσει στὸ «Συμπόσιον» (ἓνα διάλογο μεταξὺ φίλων, ὅπου ἀναγνωρίζουμε τὸ Σικελιανὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα Πέτρος). Ὁ ἀποσυσχετισμὸς τοῦ Καζαντζάκη ἀπὸ τὸ συνο-

δοιπόρο του συντελέστηκε στὰ 1923, ὅταν διατύπωσε τὸ προσωπικὸ του Πιστεύω στὴν «Ἀσκητική». Ἀγκαλὰ τὸ χριστολογικὸ πρόβλημα δὲν ἔπαυε νὰ τὸν ἀπασχολεῖ καὶ κεῖνον σ' ὅλη του τὴ ζωή.

Τὸ προσκύνημα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τὸ βλέπουμε ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς μιὰν ἀνεπανάληπτη ἐμπειρία καὶ γιὰ τοὺς δυὸ φίλους. Τὰ πνεύματά τους ὁμονοοῦσαν τότε, καὶ σχεδίαζαν κοινούς ἀγῶνες. «Τί ἀπόφασες πήραμε, – γράφει ὁ Καζαντζάκης– τί ὄρκους δώσαμε, πῶς περνούσαμε ἀπὸ Μοναστήρι σὲ Μοναστήρι ἀνάλαφρα πηδώντας τοὺς βράχους, καὶ νιώθαμε, ὅχι μὲ τὴ φαντασία μας παρὰ μὲ ὁλόκληρο τὸ κορμί μας, πῶς μᾶς ἀνακρατοῦσαν φτεροῦγες ἀγγέλων. Τέτοια σίγουρα εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα ποὺ γεννᾷε τότε τὴν παραφροσύνη, τότε τὴν ἀγιότητα καὶ τὸν ἥρωισμό».

Ὁ Καζαντζάκης, στὴν τελικὴ κρίση του, παρὰ τὴ νοσταλγία γιὰ τὰ χρόνια τῆς νιότης τους, θεωρεῖ δονκιχωτικὰ τὰ σχέδια ποὺ τοὺς εἶχε ἐμπνεύσει ἡ περιήγηση τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἀμφιβάλλω ἂν ὁ Σικελιανὸς θὰ προσυπέγραφε αὐτὴ τὴν ἐτυμηγορία, ἐπειδὴ ἐκεῖνος πραγματοποιοῦσε τὴν αὐτοδίδαχὴ ποὺ εἶχε προγραμματίσει, καὶ τελικῶς ἀξιοποίησε τὰ βιώματα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς ἀπὸ τὸ ποιητικὸ του δαιμόνιο. Ὁ Σικελιανός, μετὰ τὸ προσκύνημά του, γίνεται ὁ ἐνθουσιώδης ἐρμηνευτὴς τῆς ἐνιαίας ἐλληνικῆς παράδοσης.